

ΤΟ ΕΘΙΜΟΝ ΤΗΣ ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΗΔΕΙΑΝ*

Σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν συνηθίζεται κατὰ τὰς κηδείας νὰ θραύωνται πήλινα ὑδροφόρα ἀγγεῖα πρὸ τῆς οἰκίας κατὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξοδὸν τοῦ νεκροῦ¹, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, ὁπόθεν διέρχεται ἡ ἐπικήδειος πομπὴ ριπτόμενα ἐκ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν², ὡς ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου, ὅταν

* Ἐγράφη κατ' αἴτησιν τοῦ Edw. Tylor, ἀνακοινωθείσα δ' εἰς συνεδρίαν τοῦ ἐν Λονδίῳ ἀνθρωπολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐδημοσιεύθη μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Louis Dyer, ἐν *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 1893, τ. XXIII, ἀρ. 1, σ. 28-44. Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἀνετύχθη ἐν Παρνασσῷ 1894, τ. 12, σ. 81-7, νῦν δὲ συμπληροῦται διὰ πολλῶν προσθηκῶν.

1. Ἀθῆναι, πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (ἐκ ὄψεως παλαιῶν ἀγγείων). Βλ. *Revue Philologique*, Voyage de la Grèce, Paris 1827, τ. VI, σ. 147. *Ποικιλοποιεῖον*, Περὶ τῆς ἀπορίας τῆς τῆς Αἰθ. 1860, σ. 13. *Wachsmuth*, Das alte Griechenland im neuen, σ. 119. *Lawson*, Modern Greek Folklore, σ. 520. - Ὅπισθεν τοῦ ἐκκοιμισθέντος νεκροῦ ρίπτουσι πρὸ τῆς θύρας καὶ θραύουσιν ὑδρίαν πλήρη ὕδατος. (Τήνος, κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Σταμ. Καραλῆ, 1888). Μόκονος: *Th. Bent*, The Cyclades, σ. 220. α' Αἴμα ὁ νεκρὸς ἐξέλθη τῆς οἰκίας ρίπτεται κατόπιν αὐτοῦ πήλινόν τι ἀγγεῖον ἢ κέραμος, ἵνα θραυσθῇ» (Λακκοβήχικα Μακεδονίας: *Γουσίου*, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, 1894, σ. 63. *Abbott*, Macedonian Folklore, σ. 198). Θραύεται τὸ ἀγγεῖον κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας, τὰ δὲ τεμάχια τῆς ὑδρίας ἐξαετῶνται εἰς τὰ ξύλα τοῦ φερέτρου, τὰ ἐμπηγνυόμενα σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου (*R. Kleinpaul*, Οἱ νεκροὶ τῶν Ἀθηνῶν, μεταφρ. ἐν Ἐστία 1882, τ. II', σ. 99). Ἐν Ἀχαΐᾳ πάντα τὰ ὑάλινα ἢ πήλινα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἔκαμνε χρῆσιν ὁ ἀσθενής, θραύονται κατὰ τὴν ἐκφορὰν συνήθως τὸ ἀγγεῖον, ἐξ οὗ ἐλήφθη τὸ ὕδωρ διὰ τὸ λουτρὸν τοῦ νεκροῦ, τίθεται ἐπὶ τοῦ κατωφλίου οὕτως, ὥστε νὰ πατήσῃ καὶ θραύσῃ αὐτὸ ὁ πρῶτος τῶν βασταζόντων τὸ φέρετρον, τὰ δ' ἄλλα ἀγγεῖα θραύονται ριπτόμενα ἀπὸ τῶν παραθύρων· τοῦτο δὲ διὰ νὰ μὴ τὰ μεταχειρισθῇ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ νὰ τὰ παραλάβῃ ὁ νεκρός. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Γ. Παπαγεωργίου, φοιτητοῦ, 1918). Ἐν Γορτυνίᾳ κατὰ τὴν ἐξοδὸν θραύουσιν ὑάλινον ἀγγεῖον ἢ πήλινον κανάτιον, οἱ δὲ πενέστεροι κέραμιδι (*Παπαζαφειροπούλου*, Περισυναγωγή, σ. 285). Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς ἐπαρχίας Μαντινείας θραύουσι κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ οἱ μὲν εὐπορώτεροι καινουργῆ ὑδρίαν ἢ λάγγηνον, οἱ δ' ἀπορώτεροι παλαιὸν τι ἀγγεῖον ἢ ἀπλῶς κέραμον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ πρὸ τῆς θύρας τοῦ δωματίου, ἐν ᾧ ἐτελεύτησεν ὁ νεκρός, ἢ ἐν ᾧ δωματίῳ ἐξετέθη, ἤτοι ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου τὰ εἰκονίσματα. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, φοιτητοῦ, 1892). Εἰς τὸ Μπογιατίι τοῦ τέως δήμου Ἡραίας κατὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας ἐξοδὸν τοῦ λειψάνου ἀντὶ ὑδροφόρου ἀγγείου συνηθίζουσι νὰ θραύωσι κέραμον καὶ ἐν κοχλιάριον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως Γορτυνίας).

2. Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πλείστοις χωρίοις τῆς Μαντινείας λέγουσιν, ὅτι ἅμα προσπε-

καταβιβασθῆ εἰς τὸν λάκκον ὁ νεκρός. Ὁ ἱερεὺς τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν οἱ νεκροθάπται καταβιβάζουσι τὸ φέρετρον, ἐκφωνῶν τὸ γραφικόν: Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ¹, ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ τάφου ὀλίγον ὕδωρ ἐκ λαγῆνου, πρὸς τοῦτο κομιζομένης, ἥτις πάραυτα θραύεται, καὶ βάλλει δράκα χώματος ἢ ἀναμιγνύων ὕδωρ ἐκ τῆς λαγῆνου μετὰ χώματος κατασκευάζει πηλὸν, δι' οὗ ραίνει τὸν νεκρόν· ὁμοίως καὶ οἱ παριστάμενοι εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν νομίζουσι θρησκευτικὸν καθῆκον νὰ ρίψωσι χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἐκφωνοῦντες: *Θεὸς σχωρῆσ' τον!* Εἶναι δ' ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ἱεροτελεστία αὕτη, ἣν οὐδεὶς Ἑλλην ἱερεὺς παραλείπει κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν, δὲν ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διότι οὐδεμίαν μνεῖα ταύτης γίνεται ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ².

ράση τὸ λείψανον, πρέπει ἀμέσως νὰ πάρῃς ἓνα κανάτι ἢ νιὰ (μίαν) στάμνα ἢ νιὰ λατήνα γεμάτη νερὸ καὶ νὰ τὸ χιούσης ἀπὸ τῆ νιὰ ἄκρη τοῦ δρόμου ὡς τὴν ἄλλη, ἢ χάμου 'ς τ' ἄγκωνάρι τοῦ σπιτιοῦ ἢ μπροστὰ 'ς τὴν πόρτα σου μὲ οὐλο τ' ἄγγειὸ ἢ μέσα 'ς τὲς τέσσαρες ἄγκωνές τοῦ σπιτιοῦ, καὶ νὰ σπάσῃ τ' ἄγγειὸ καὶ νὰ εἰπῆς: *Διὸς (Θεὸς) σχωρῆσ' τον!* τὸ κακό του νὰ μὴ μᾶς βρῆ! (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου). Ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὅταν διέρχεται κηδεῖα πρὸ τῆς οἰκίας, χινοῦσιν ἐν κανάτι νερὸν ἐπιλέγοντες: *Θεὸς σχωρῆσ' τονε*, τὸ κακό του νὰ μὴ μᾶς βρῆ. (Γλοῦρος, τ. Β', σ. 55). Ἐν Χίῳ, ὅταν ἐξαχθῆ τὸ λείψανον τῆς οἰκίας, ρίπτουσι εἰς τὴν ὁδὸν πρὸ τῆς οἰκίας ὕδωρ, πλὴν δὲ τούτου πολλοὶ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ρίπτουσι καὶ ὅταν διέρχεται ἡ πομπὴ πρὸ τῆς οἰκίας των. (Κανελλάκη, *Χιακὰ ἀνάκτα*, Ἀθ. 1890, σ. 338). Ἐν Κύπρῳ κατὰ τὸν Ἐκονομίδην, ὅταν διέρχεται ὁ νεκρὸς, χινοῦσιν ὕδωρ ἐκ τῆς λαγῆνης ἄγγειων, ἀπὸ τῶν ἁγίων θραύουσι ρίπτουσι χαμῆ. (Σακελλάριου, *Κυπριακά*, τ. Α', σ. 738).

1. Γένεσ. γ' 19.

2. Ἐν Βουλδοῦρ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ἰωνία) θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου ἄγγειον πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν, ἂν ἤθελε συμβῆ θάνατος ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὅπου ἐγεννήθη ἄρτι παιδίον, ἢ ἂν ὁ θάνατος συνέβη μὲν ἐν γειτονικῇ οἰκίᾳ, ἀλλ' ἢ λεχὼ συνέπεσε νὰ ἴδῃ τὸν νεκρόν· ἂν μὴ θραυσθῆ ἐπὶ τοῦ τάφου στάμνος, πιστεύουσιν ὅτι ὁ νεκρὸς θὰ βασανίξῃ τὸ παιδίον καὶ δὲν θ' ἀφήνῃ αὐτὸ ν' αὐξήθῃ ἐλευθέρως. (Ξενοφάνης 1906, τ. Γ', σ. 275). Ἐν Ρόδῳ μετὰ τὴν ταφὴν ὁ ἱερεὺς θραύει ἄνωθεν τοῦ τάφου λαγῆνον πλήρη ὕδατος. (Αὐτ., τ. Ζ', σ. 50). Ἐπίσης ἐν Κύπρῳ θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου, τὰς λαγῆνας, ἐν αἷς ἔφερον τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐνίψαν τὰς χεῖράς των οἱ κηδεύσαντες. (Λουκά, *Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις*, σ. 98. Σακελλάριου, *Κυπριακά*, τ. Α', σ. 738). Καὶ εἰς Γιάννιτσαν τῆς Καλαμάτας θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τὸ ἄγγειον, εἰς ὃ ἦτο τὸ νερόν, δι' οὗ ἐνίφθησαν οἱ ἐργασθέντες εἰς τὸν τάφον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου, ἱερέως). Πλὴν τοῦ χώματος ἐνιαχοῦ ὁ ἱερεὺς καὶ οἱ κηδεύοντες ρίπτουσι ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ τεμάχια τοῦ θραυσθέντος ἄγγειου. (Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ, τ. Β', σ. 182,2). Ὁ ἱερεὺς ρίπτει ἐπὶ τοῦ τάφου χῶμα βρεγμένον μὲ νερόν ἐξ ὕδριας, ἥτις θραύεται. (R. Kleinpraul, ἐνθ' ἀν., σ. 100). Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας ὁ μὲν ἱερεὺς διὰ πτύου κατασκευάζει πηλὸν ἐκ γῆς, ὕδατος καὶ ἐλαίου, καὶ ρίπτει αὐτὸν σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ (Ξενοφάν. 1907, τ. Δ', σ. 236), οἱ δὲ παριστάμενοι ρίπτουσι δράκα χώματος (αὐτ., σ. 237). Ἐκαστος τῶν παρισταμένων ρίπτει δράκα χώματος. (Καρυὰ Ὀλύμπου, κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου. - Κύθνος: Βάλληνα, *Κυθνιακά*, σ. 114. Λακκοβήρια Μακεδονίας: Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 63. Abbott, *Macedonian Folklore*, σ. 200. Αἶνος: ΚΠ. Σύλλογος, τ. Θ', σ. 549). Κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, κατὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ φερέτρου εἰς τὸν τάφον ὁ ἱερεὺς ρίπτει διὰ πτύου σταυροειδῶς χοῦν, ἐπιλέγων «Τοῦ κυρίου ἢ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς», ἐπὶ τούτοις δὲ ἐπιχύνει

Ὁμοια ἢ παραπλήσια ἔθιμα εἶναι κοινὰ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς. Ἡ μὲν θραῦσις τῶν ἀγγείων παρατηρεῖται εἰς ὀλίγους μόνον τόπους. Οὕτω πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας, ὅταν ἐξάγωσι τὸ λείψανον τῆς οἰκίας, χύνουσι τρεῖς νερὸν ἀπὸ πήλινον ἀγγεῖον καὶ καταθραύουσι τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, διότι ἄλλως φοβοῦνται, ὅτι κάποιος ἄλλος ἀπὸ τὴν οἰκίαν θ' ἀποθάνῃ¹ καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ρωσίας κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ ἢ χήρα αὐτοῦ καταθρυμματίζει ἐν καινουργῆς κανάτιον². Οἱ Ἀρμένιοι ρίπτουσι καὶ θραύουσιν ὄπισθεν τοῦ φερέτρου κανάτια ἐπιλέγοντες «φεύγα καὶ νὰ μὴ γυρίσης πίσω!» Τὸ αὐτὸ δὲ πράττουσι καὶ ὅταν φεύγῃ ἐχθρὸς, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν φίλου, τοῦ ὁποίου εὐχονται τὴν ταχεῖαν ἐπάνοδον, χύνουσι νερόν³. Οἱ Δαγιακ τοῦ Σαραβὰκ (τῆς νήσου Βορνέου) καθ' ἣν στιγμὴν τὸ λείψανον ἐξάγεται τῆς κατοικίας θραύουσιν ἐν κανάτιον νεροῦ ρίπτοντες αὐτὸ κάτω⁴. Ἡ συνήθεια δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους⁵, ἴσως δὲ καὶ εἰς τοὺς Μαροκηνούς, ὡς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς παρατηρουμένης εἰς νεκροταφεῖα τῆς Μογαδόρης ἀναρτήσεως τεμαχίων πηλίνων ἀγγείων ἐκ πασσάλων ἐμπεπηγμένων εἰς πολλοὺς τάφους⁶. Προδήλως δὲ τὴν αὐτὴν δευσιπαιμονα ἀντίληψιν ἐμφαίνει καὶ τὸ ἐν τῇ Δυτικῇ Βοημίᾳ κρατοῦν ἔθιμον καὶ συνταξίηται κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ φερέτρου ἐκ τῆς οἰκίας τὸ ὑπερῶν διαζέον τοῦ ἀγιασμοῦ, τὸ ὁποῖον ἔλειτο πλησίον τοῦ φερέτρου. Ἐπίσης καὶ τὸ ρωμιουμανόν, τὸ νὰ μεταβαλῆ

ἔλαιον ἐκ τῆς κανδήλας ἢ τέφραν ἐκ τοῦ θυμιατηρίου ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ψάλλον «Μετὰ πνευμάτων δικαίων τετελειωμένων κτλ.». (Al. Müller, Begräbnissritus, Berlin 1898, σ. 134). Καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιρρίπτει ὁ ἄρχιεπίσκοπος ἐπὶ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον διὰ πτύου χοῦν ἐπιλέγων «Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ» (αὐτ., σ. XLVII).

1. *Wuttke*, Der deutsche Volksaberglaube, 3ης ἐκδ. § 737. Ἐν τῇ Ἀν. Πρωσσίᾳ χύνουσι ὄπισθεν τοῦ φερέτρου ἐκ πηλίνης λεκάνης τὸ νερόν, δι' οὗ ἐπλυναν τὸν νεκρόν, καὶ θραύουσι τὸ ἀγγεῖον ὑπὸ τοὺς τροχοὺς τῆς ἀμάξης διὰ νὰ μὴ συμβῇ συμφορὰ εἰς τὴν οἰκίαν ἢ διὰ νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ὁ νεκρὸς (*Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1910, τ. 20, σ. 394 κέ.). Ἐν Αὐχοῖς τῆς Γαλλίας εὐρίσκονται εἰς τοὺς τάφους πήλινα ἀγγεῖα τεθραυσμένα, ἀλλ' εἶναι ταῦτα ἀγγεῖα περιέχοντα ἀγιασμόν, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τύχης θραύονται (*Revue des trad. popul.* 1895, τ. X, σ. 108).

2. *Ralston*, Song of the Russian people, σ. 318 = *Abbott*, Macedonian Folklore, σ. 199.

3. *Aberghian*, Der armenische Volksglaube, σ. 12 = *Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1908, τ. 18, σ. 365.

4. *Wilken*, Über das Haaropfer I, σ. 246 = *Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1908, τ. 18, σ. 365.

5. *Andree*, Zur Volkskunde der Juden, σ. 166.

6. *Verhandlungen d. Berl. Gesell. f. Anthropologie* 1886, σ. 680. Ἡ ἐν Μογαδόρῃ συνήθεια ἐνθυμίζει τὴν ἐλληνικὴν, περὶ ἧς ἡ παρατήρησις τοῦ R. Kleinpaul, ἀνωτέρω, σ. 321, σημ. 1.

7. *Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1908, τ. 18, σ. 363. Καὶ ἐν Ammersee ὁμοίως γυνὴ ρίπτει τὸ ἀγγεῖον τοῦ ἀγιασμοῦ, ὅπως θρυμματισθῆ (*Sepp*, Völkerbrauch bei Geburt, Hochzeit u. Tod, σ. 135 = *Samter*, Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. 1910, σ. 87).

εἰς τὸ νεκροταφεῖον τὴν ἐπομένην ἀπὸ τῆς ταφῆς πρῶταν συγγενῆς τοῦ νεκροῦ ἢ ἄλλη μισθωτὴ γυνὴ καὶ νὰ περιέρχεται τρὶς κύκλω τὸν τάφον θυμιῶσα διὰ λιβανωτοῦ, τὸν ὁποῖον φέρει εἰς κεράμιον, νὰ ἐπαναλαμβάνη δὲ τοῦτο, καθ' ἐκάστην ἐπὶ ἑξ ἑβδομάδας καὶ τὴν τελευταίαν φορὰν νὰ ρίπτῃ τὸ κεράμιον ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ νὰ τὸ συντρίβῃ¹.

Ἐνῶ δὲ ἡ συνήθεια τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων παρατηρεῖται ἀλλαχοῦ σπανιώτερον, εὐρύτατα τούναντίον εἶναι διαδεδομένη ἢ παρ' ἡμῖν συναφῆς πρὸς ταύτην ἔκχυσις ὕδατος κατὰ διαφόρους στιγμὰς τῆς κηδείας². Ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Γερμανίᾳ συνήθεια νὰ χύνωσι γυναῖκες ὑπὸ τὸ φέρετρον ὕδωρ ἐξ ἀγγείων, μαρτυρεῖ ἔγγραφον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος³. Καὶ σήμερον δὲ πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας συνηθίζεται τὴν στιγμὴν τῆς ἐξόδου τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας νὰ χύνωσιν ὕδωρ ὀπισθεν αὐτοῦ, ὅπερ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἔλουσαν τὸν νεκρὸν, καὶ τοῦτο ὡς λέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν νέων θανάτων ἢ τοῦ κινδύνου τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ νεκροῦ⁴. Ὁμοίως καὶ οἱ Τσέχοι ἐκχύνουσι

1. Globus, τ. 69, σ. 138 = *Fr. Schafstälgenitz*, Das stellvertretende Huhnopfer, σ. 27 (Religionsgeschichtliche Versuche u. Vorarbeiten, τ. XIV, 3).

2. Πολλὰ τοιαῦτα ἔθιμα καταλέγουσιν οἱ ἐξῆς συγγραφεῖς: *Sartori*, Das Wasser im Totengebrauch, ἐν Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908, τ. 18, σ. 364 καὶ *Samter*, ἐνθ' ἄν., σ. 85 κέ. *Goldammer*, Wasser als Dämonenabwehrendes Mittel, ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1910, τ. 13, σ. 20 κέ. *Schafstälgenitz*, Die Sündetilgung durch Wasser, αὐτόθι 1914, τ. 17, σ. 408 κέ.

3. Διάγγελμα τοῦ Βουρχάρδου τοῦ Βύρας (ἀποθανόντος τῷ 1025) παρὰ *Grimm*, Deutsche Mythologie, 4ης ἐκδ. τ. III, σ. 108.

4. Zts. d. Ver. f. Volksk. 1901, τ. 11, σ. 266-7. *Sartori*, αὐτ., τ. 18, σ. 364-5. *Mecklenburger* (Zts. d. Ver. f. Volksk. 1907, τ. 17, σ. 367. *Bartsch*, Sagen aus Mecklenburg, τ. II, σ. 96, ἀρ. 329). Ἐν Μεκλεμβούργῳ, Σιλεσίᾳ, Ἄν. Πρωσσίᾳ, Ἄνω Παλατινάτῳ, Βοημίᾳ, Τρανσυλβανίᾳ, παρὰ τοῖς Σάξοσι καὶ ἐν Σουηδίᾳ τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἔλουσαν τὸν νεκρὸν, χύνεται μετὰ προσοχῆς, ὅμως μὴ θίξῃ τινά, ὅστις ἐκ τούτου θὰ πάθῃ τι κακὸν (*Sartori*, ἐνθ' ἄν., σ. 359). Εἰς τὸ Ἄνω Παλατινάτον χύνεται ἐν κανάτιον νεροῦ πρὸ τῆς θύρας, διὰ νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ὁ νεκρὸς (Bavaria II, 1, σ. 23. *Samter*, σ. 87). Ἐν Σιλεσίᾳ, ὅταν τὸ λείψανον διέλθῃ ὑπὲρ τὸ κατώφλιον, χύνουσι νερὸν σταυροειδῶς, νομίζοντες ὅτι οὕτως ἐξασφαλίζουν τὴν μὴ ἐπάνοδον τῆς σκιᾶς τῶν νεκρῶν. (*Drexler*, Sitte, Brauch u. Volksglaube in Schlesien I, 302 = *Samter*, αὐτ.). Ἐν Θουριγγίᾳ ἐξαγομένου τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας χύνουσιν ὀπισθεν του εἰς τὴν θύραν ζέον ὕδωρ (*Witzschel*, Sagen, Sitten u. Gebräuche in Thüringen, σ. 258 = *Samter*, αὐτ.). Ἐν Waldeck χύνουσι κάδον ὕδατος ὀπίσω ἀπὸ τὸ λείψανον καὶ καθαρίζουν τὴν οἰκίαν, πιστεύουσι δὲ ὅτι δὲν ἐπιφαίνονται οὕτω φαντάσματα (*Curize*, Volksüberlieferungen aus Waldesck, σ. 348 = *Sartori*, ἐνθ' ἄν., σ. 364). Ἐν Μαζουρίᾳ φυλάττουσι τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐπλύθη ὁ νεκρὸς, καὶ ὅταν ἐξάγεται τὸ λείψανον μία γυνὴ τὸ χύνει ὀπισθεν τοῦ φερέτρου ἢ τῆς νεκροφόρου ἀμάξης. Τοῦτο γίνεται, ὅπως, ἂν τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ θελήσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ, σχηματισθῆ πρὸ τῆς οἰκίας λίμνη ἀδιάβατος εἰς αὐτὸ (*Törpen*, Aberglauben aus Masurien, 2ας ἐκδ. σ. 208. *Wuttke*, Deutsch. Volksaberglaube § 732). Ἐν τῷ Ἄνω Δουνάβει χύνουσι κατὰ τὴν ἐξοδον τοῦ νεκροῦ βαρέλιον ὕδατος ὑπὲρ τὸ κατώφλιον (*Samter*, ἐνθ' ἄν.).

κάδον ὕδατος κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ ἐκ τῆς οἰκίας, ὅπως ἐμποδίσωσι τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ¹ καὶ οἱ Λαταυοὶ² καὶ οἱ Ρῶσοι³. Οἱ Βεδουῖνοι τοῦ Μωάβ χύνουσι νερόν ὀπισθεν τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν κηδεῖαν, διὰ νὰ κόψουν τὸ κακόν⁴. Ἐν Δαμασκῶ δὲ κατὰ τὴν δίοδον λειψάνου ὁ κοινὸς λαὸς χύνει ἀπὸ κανάτια νερόν⁵.

Προπάντων δ' ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ἐκχύνεται, ὅταν συμβῇ θάνατος, ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ. Παρ' ἡμῖν, ἐν Ἀρκαδίᾳ, οἱ δεισιδαιμονέστεροι χύνουσιν ὅλον τὸ ὅπουδῆποτε τῆς οἰκίας ὑπάρχον ὕδωρ, ἂν τύχη νὰ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ νερὸ εἶναι θράσιον (θρασύ), ἤτοι ἀκάθαρτον, ἄχρηστον, μίασμα τῆς οἰκίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῆ ἀμέσως, ἵνα καθαρισθῇ ἡ οἰκία, γιὰτὶ σκουληκιάζει τὸ νερό, ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Ἐπίσης χύνουσιν ὕδωρ γιὰ καλὸ ἢ γιὰ νὰ παστρευτῇ τὸ σπῆτι⁶. Δηλονότι ἔχουσιν ἐπίγνωσιν, ὅτι σκοπὸς τοῦ ἐθίμου εἶναι ὁ καθαρισμὸς τῆς οἰκίας, ὁ δὲ φερόμενος λόγος περὶ τῆς ἐπηρείας τοῦ λειψάνου ἐπὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὕδατος εἶναι ἐκ τῶν συνήθως ἐξευρισκομένων πρὸς ἐξήγησιν τῶν κατὰ παράδοσιν πραττομένων. "Ὅθεν ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἄλλοις προβάλλουσι λόγους, οἷον ἐν Κύπρῳ ὅτι τὸ ὕδωρ ἔχει μιάθῃ, ὡςτι ἀπέπλυνεν ἐν αὐτῷ τὴν αἵμοσταγῆ μάχαιραν, δι' ἧς ἀπέκτεινε τὸν νεκρόν, ὁ Χάρος ἢ ὁ ψυχοπομπὸς ἄγγελος⁷.

Ἀλλαχοῦ δὲ διαφόρους ἄλλας δικαιολογίας ἀναφέρουσι τῆς συνηθείας, κυρίως τὸν κίνδυνον τοῦ μολυσμοῦ ἢ ἀκαθαρσίας τοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὑρισκομένου ὕδατος ὑπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ θανάτου, ἢ τὸν ἐκ τοῦ ὕδατος κίνδυνον τῆς ψυχῆς⁸. Ἐν Γαλλίᾳ, ὅταν συμβῇ θάνατος, χύνουσιν ὅλον τὸ εἰς ἀγγεῖα εὑρισκόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, ἐκ φόβου μὴ πέσῃ εἰς αὐτὸ θέλουσα ν' ἀποπλύνῃ τὰ ἀμαρτήματά της καὶ πνιγῇ ἢ ψυχῇ τοῦ τεθνεῶτος ἢ διότι ἐλούσθῃ ἐν αὐτῷ

1. Revue des trad. popul. 1901, σ. 36.

2. Archiv f. Religionswissenschaft 1914, τ. 17, σ. 495.

3. Αὐτ. 1911, τ. 14, σ. 315. Τὸ χυνόμενον ὕδωρ πιστεύουσιν ὅτι ἀποτελεῖ φραγμὸν μεταξὺ τοῦ νεκροῦ καὶ τῶν ἐπιζώντων. Βλ. καὶ Samter, σ. 85.

4. P. Ant. Jaussen, Coutumes des Arabes au pays de Moab, σ. 71 (καὶ ἐν σ. 105 περὶ παραπλησίον ἐθίμου τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ἀτσιγγάνων Ναβάρ ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ) = Archiv f. Religionswissenschaft 1910, τ. 13, σ. 41.

5. Curtiss, Ursemit. Religionen, σ. 231, σημ. 2 = Sartori, ἐνθ' ἄν., σ. 365.

6. Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἀρχάδος, τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας, 1893.

7. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, σ. 97. Ὁμοίως καὶ ἐν Λακκοβηκίῳ τῆς Μακεδονίας. «Τὸ πρὸ τῆς κηδεῖας εὑρισκόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ χύνεται, διότι πλύνει ὁ Χάρος μέσα εἰς αὐτὸ τὸ σπαθί του· καὶ μετὰ τὴν κηδεῖαν φέρουσι νέον ὕδωρ». (Κατ' ἀνακοίνωσιν I. Πρωίου, 1890).

8. Βλ. Sartori, ἐνθ' ἄν., σ. 363.

ἡ ψυχὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ χρησιμοποιοῦσῶμεν εἰς ἄλλην τινὰ χρεῖαν¹. Ἐν Βελγικῇ χύνουσι τὸ νερόν, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ διέρχεται δι' ὄλων τῶν ἀγγείων, ἵνα καθαρισθῇ, προτοῦ νὰ καταλίπη τὴν γῆν². Ἐν Ἑλβετία ἐπίσης χύνουσι τὸ εἰς τὸ μαγειρεῖον νερόν καὶ κενώνουσι τὴν ἐν τῷ δωματίῳ ἀγιαστήραν, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ ἐπέρασεν ἀπὸ ἐκεῖ³. Ὁμοίως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον χύνουσι ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὐρισκόμενον νερόν καὶ ἐν Βάδεν τῆς Γερμανίας⁴. Ἐν Βοημίᾳ δὲ ἀνατρέπουσι τὸ βαρέλιον τοῦ ὕδατος, διότι ἡ ψυχὴ ἐλούσθη ἐν αὐτῷ καὶ ὁ πιάων ἐκ τοῦ ὕδατος θ' ἀποθάνη ἐντὸς ἔτους⁵. Οἱ δὲ Ρωμοῦνοι σκεπάζουσι πάντα τὰ ὑδροφόρα ἀγγεῖα ἐκ φόβου μὴ ἡ ψυχὴ πέσῃ εἰς αὐτά⁶. Ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ ἅμα τῷ θανάτῳ τινὸς χύνεται τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν οἰκιῶν. Ἡ δὲ οἰκία τοῦ θανόντος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας θεωρεῖται ἀκάθαρτος, τὸ ὕδωρ χύνεται, πῦρ δὲν ἀνάπτεται καὶ οἱ ἐξερχόμενοι νίπτονται⁷. Ἐν Κάτω Στερίᾳ καὶ ἐν Κραίνῃ χύνουσι ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγγεῖα τὸ νερόν, διότι θὰ τὸ πῖη ὅλον ἡ Smert, ἡ δαίμων τοῦ θανάτου⁸. Ἐν δὲ Πολωνίᾳ δὲν φέρουσι νερόν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου εἶναι λείψανον, διότι διαφθείρεται⁹. Ἰουδαῖοι νομίζουσιν εἶναι κατὰ τὴν ἐκπνοὴν ψυχόραγοντος νὰ χύνεται ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ταῖς γειτονικαῖς εὐρισκόμενον ὕδωρ¹⁰. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Βουλγαρίας ἀνατρέπουσι λόγον τοῦ νομίμου τούτου, τὸν αὐτὸν καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Κύπρου καὶ τῆς Μακεδονίας, ὅτι ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου ἀπέπαινε διὰ τοῦ ὕδατος αὐτοῦ τὴν σπάργανον τοῦ¹¹. Οἱ δὲ τῆς Νοτίου Ρωσίας, διὰ νὰ μὴ δυνθῆ νὰ τὴν πλύνη¹². Καὶ οἱ ραββῖνοι, διδά-

1. *Laisnette de la Salle*, *Croyances et légendes de centre de la France*, Par. 1875, τ. II, σ. 71 = *Liebrecht*, *Zur Volkskunde*, σ. 350. *Mélusine*, τ. I (1878), σ. 97, (ἐν Orne καὶ ἀλλαχοῦ). 320 (ἐν Morvand τῆς Νιέβρης). 456 (ἐν τοῖς Βοσγίοις). *A. Orcin*, *De la vie à la mort. Folk - lore de l' Ille - et Vilaine*, Paris 1898, τ. II, σ. 290. *Revue des traditions populaires*, 1893, τ. 8, σ. 420 (Poitou). 1895, τ. 10, σ. 370 (Πικαρδία). 1896, τ. 11, σ. 589 (περίχωρα τοῦ Μέτς). 1897, τ. 12, σ. 664 (Περιγόρδη). 1900, τ. 15, σ. 382 (Loire-et-Cher). 1905, τ. 20, σ. 24 - 5 (Καμπανία). 325 (Poitou).

2. *Bulletin de Folklore*, τ. II, σ. 345.

3. *E. L. Rochholz*, *Deutscher Glaube u. Brauch*, Berlin 1867, τ. I, σ. 176.

4. *Wuttke*, § 725.

5. *Αὐτ.*, § 726.

6. *Sartori*, ἐνθ' ἀν., σ. 363.

7. *Zeitschrift d. österreich. Verein f. Volksk.*, τ. VI, σ. 62.

8. *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1891, σ. 157.

9. *Am Ur - Ouell*, τ. III, σ. 51-2.

10. *Liebrecht*, *Zur Volkskunde*, σ. 351. *Brück*, *Rabbinische Zeremonialgebräuche* 48. *Eusèbe Vassel*, *La littérature populaire des Israélites tunisiens*, Par. 1904-7, σ. 125. *Archiv f. Religionswiss.* 1910, σ. 41. *Der Ur - Quell*, *Neue Folge* II, σ. 108. *Mittheil. d. anthropolog. Gesell. in Wien. Sitzungsberichte* 1895, σ. 2-3.

11. *Globus*, τ. 80, σ. 159 = *Sartori*, ἐνθ' ἀν., σ. 363.

12. *Globus*, τ. 91, σ. 360 = *Sartori*, αὐτ.

σκοντες ὅτι ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου, ὅταν πλήξῃ διὰ τῆς σπάθης του τὸν ψυχορραγοῦντα, συνηθίζει νὰ πλύνῃ αὐτήν, παραγγέλλουσι νὰ ἐκχύνεται ἔξω ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ¹. Ἀλλὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τοῦ νομίμου παρέχει ἡ μωσαϊκὴ διδασκαλία, καθ' ἣν ὁ θάνατος φέρει μίασμα, οὗ ἔνεκα πᾶς ὁ εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν ἣ ἀπέθανεν ἄνθρωπος, εἶναι ἀκάθαρτος καὶ πᾶν σκεῦος ἀνεωγμένον ἀκάθαρτον, ἔχοντα χρεῖαν καθαρμοῦ διὰ ραντισμοῦ².

Ὁλεθρία ἐπήρεια ἀποδίδεται καὶ ἐν Ὀλλανδίᾳ εἰς τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὕρισκόμενον ὕδωρ κατὰ τὴν στιγμὴν θανάτου ἐν αὐτῇ, διὸ πρέπει τοῦτο νὰ ἐκχυθῆ, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ὥστε νὰ μὴ πέσῃ οὔτε εἰς ἄνθρωπον, οὔτε εἰς ζῶον, οὔτε εἰς δένδρον, οὔτε εἰς σπόρους³.

Ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ ἐθίμου τούτου εἶναι καθαρτικὸς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἰουδαϊκῶν θρησκευτικῶν παραγγελημάτων περὶ καθαρμοῦ τῶν πλησιαζόντων νεκρῶν, καὶ ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς ἀνάγκης διὰ τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος νὰ καθαρθῆ ἡ οἰκία, νὰ παστρευθῆ τὸ σπίτι. Χύνεται δὲ τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν πάντα τὰ εἰς τοὺς καθαρμούς χρησιμεύσαντα, τὰ καθάρματα ἢ καθάρσια, ἔπρεπε νὰ καταστραφῶσιν⁴, ὅπως μὴ βλάψωσι δι' ἄλλης χρήσεως καὶ μειωθῆ οὕτως ἡ τῶν καθαρμῶν ἐνέργεια. Σχετικῶς ὁ καθαρτικὸς σκοπὸς καὶ εἰς ἄλλας χρήσεις τοῦ ὕδατος κατὰ τὰς κηδεῖας (ἴσως ἴσως οἱ μετασχόντες τῆς κηδείας καθαίρονται, συνίσταται ὅ ἡ κάθαρσις εἰς νύψιν τῶν χειρῶν κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος, ἢ εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου⁵). Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπὸ τῶν

1. *Buxtorf*, *Synagoga judaica*, Frankfurt u. Lpz. 1729, σ. 80, κεφ. 33.

2. Ἀριθμοὶ ιθ' 14 κέ.

3. *Sartori*, ἐνθ' ἀν., σ. 353. Καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τοῦ Loango ἐκχύνουσι ὅλον τὸ ἐν οἰκίᾳ, ἐν ἣ συνέβη θάνατος, ὕδωρ θεωροῦντες αὐτὸ μικροῦν (*E. Pechuel - Loesche*, *Volkskunde von Loango* 1907, σ. 307).

4. Βλ. *Stengel*, *Die griech. Kultusaltertümer*, 2 ἐκδ., München 1898, σ. 145 § 87.

5. Ἐξ ἰδίων πληροφοριῶν γινώσκω ὅτι τοῦτο συνηθίζεται ἐν Ἀθήναις, Τριχωνίᾳ, Γορτυνίᾳ καὶ ἐν τισὶ τῶν Κυκλάδων. Βλ. καὶ Ἰω. Πρωτοδόκου, *Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς*, Ἀθ. 1860, σ. 13. Χ. Βουλοδήμου, *Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων*, Ἀθ. 1903, τ. Β', σ. 370. *Th. Bent*, *The Cyclades*, σ. 221 (Μύκονος). Οἱ ἐργασθέντες εἰς τὴν ἀνόρυξιν τοῦ τάφου ἢ καταβιβάσαντες εἰς αὐτὸν τὸν νεκρὸν νίπτονται ἐπὶ τοῦ τάφου (Γιάννιτσα Καλαμάτας, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἱερέως Γ. Βελμάχου). Πολλαχοῦ τῆς Ἠπείρου οἱ χωρικοὶ, ἀφοῦ ἐνταφιάσωσι τὸν νεκρὸν, νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ τάφου (Γρ. Παλιουρίτου, *Ἀρχαιολογία Ἑλληνική*, 1915, τ. Β', σ. 257). Ἐν Δρόβιανῃ «εἰς τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τοῦ ἐνταφιασμοῦ οὐδεὶς εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον χωρὶς νὰ πλυθῆ μὲ νερὸν» (Δωδώνη, ἡμερολ. 1896, σ. 22). Οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας νίπτονται πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος (Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 63). Ἐν Αἰνῶ τῆς Θράκης νίπτονται ἐπὶ τοῦ τάφου πάντες οἱ συνοδεύοντες τὴν κηδεῖαν, καὶ τοῦτο, ὡς λέγουσι, διὰ νὰ μὴ βλέπωσι καθ' ὕπνου τὸν νεκρὸν (ΚΠ. Σύλλογ., τ. Θ', σ. 549). Ἐν Σιάκνᾳ τῆς Ρόδου πάντες οἱ παρακολουθήσαντες τὴν κηδεῖαν ἐπιστρέφοντες, μεταβαίνουσι, ἀφοῦ

παλαιωτάτων χρόνων ὑπελάμβανον ὡς μίασμα τὸν νεκρὸν καὶ ὡς μαινόμενον πάντα ἐρχόμενον εἰς ἐπαφήν πρὸς νεκρὸν ἢ ἐπιμελούμενον τῆς ταφῆς¹. Ὅθεν ἐλούετο μὲν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος χάριν καθαρμοῦ², ἐλούοντο δὲ καὶ οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ σώματος, ἢ οἰκία ἐκαθαίρετο δι' ὕδατος³ καὶ οἱ ἐρχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος κατὰ τὴν ἐξοδὸν ἐκαθαίροντο ἐπίσης δι' ὕδατος περιρραϊνόμενοι, κομιζομένου ἐξ ἄλλης οἰκίας ἐν ἀγγείῳ, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον⁴. Δι' ὕδατος ἐκαθαίροντο ἀπὸ τοῦ μιάσματος καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι⁵ καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι λαοί, ὡς οἱ Ἑβραῖοι⁶, οἱ Βαβυλώνιοι⁷, οἱ Πέρσαι⁸, οἱ Ἀραβες πρὸ τοῦ ἰσλαμισμού⁹.

νίψωσι τὰς χεῖράς των εἰς τὴν κρήνην τοῦ χωρίου, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος (Ξενοφάν., τ. Ζ', σ. 50). Ἐν Κύπρῳ νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου (Λουκά, σ. 98. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', σ. 738). Ἐν Κρήτῃ προτοῦ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεῶτος ἢ εἰς τὴν οἰκίαν των ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας θεωροῦσιν ἀπαραίτητον νὰ νίψωσιν τὰς χεῖρας (Bybilakis, Neugriechisches Leben, Berlin 1840, σ. 67). Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ κηδείας ὀφείλουσι νὰ καθαρῶσιν νιπτόμενοι (Π.Γ. Μακροῦ, Τὸ Κατιρλί, σ. 100). Ὁμοίως νίπτονται οὗτοι καὶ ἐν Βουλδοῦρ τοῦ Ἰκονίου (Ξενοφάν., τ. Γ', σ. 340) καὶ ἐν Τσεσιμέ, καὶ δὴ ἐνταῦθα αὐτὰ τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας, διότι φοβοῦνται ὅτι ἐπιστρέφοντες ἀνίπτοι θὰ προκαλέσονται ἰσχυρὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ των (ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 139). Ἐν Σινασῶ τῆς Καππαδοκίας οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ κηδείας, ἀκαθάρστοι ὄντες, βλάπτουσι τὴν λεγὴν, ἂν πλησιάζωσιν αὐτῇ (Ἀρχαῖος, Συγκρίσις, σ. 68), διὸ νίπτονται πρὸς καθαρμόν (Πρωτοδικός, ἐνθ' ἄν.).

1. Βλ. Th. Wächter, Reinheitsvorschriften im griechischen Kult, σ. 43 κέ., 50. (Religionsgeschichtliche Versuche u. Vorarbeiten IX 1). Kretschmer, ἐν Jahreshefte d. österr. arch. Inst. 1902, σ. 141, 142. Dittenberger, Sylloge, ἀρ. 566, 5.7.8. 567. 877, 15.

2. Τὸ λουτρὸν τοῦ νεκροῦ συνηθίζεται καὶ παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ, εἶναι δ' εὐρότατα διαδεδομένη συνήθεια ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου. (Βλ. I. Scheftelowitz, ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1914, τ. 17, σ. 399 κέ.).

3. Wächter, 48 κέ.

4. Πολυδ. II 65, Φωτ., λ. ἀρδάνιον 346, 1. Bekker, An. gr. 440, 30. Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 838. Σχολ. Εὐρ. Ἀλκ. 68. Ἦσυχ., λ. ἀρδάνιον, λ. πηγαῖον ὕδωρ. Σουίδ., λ. ἀρδάνιον τοῦστρακον. Πρβλ. Εὐριπίδ., Ἀλκ. 98. κέ. Ἀριστοφάν., Ἐκκλησ. 1032.- Rohde, Psyche I, σ. 219. Pauly - Wissowa, Real - Encycl., τ. III, σ. 335. Wächter, σ. 47, Stengel, ἐνθ' ἄν., § 88, σ. 147. Iw. Müller, Privataltert., σ. 462d. Hermann - Blümner, Gr. Privataltertümer, σ. 365.

5. Bekker, Gallus, τ. III, σ. 378.

6. Ἀριθμ. ιθ' 19. Σήμερον παρ' Ἰουδαίοις οἱ φορεῖς τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν κηδείαν νίπτονται τὰς χεῖρας (Mittheilungen der anthropolog. Gesel. in Wien, Sitzungsber. 1895, σ. 2. Wolf, Die Juden, σ. 133. Wilken, ἐν Revue coloniale internationale, τ. II, σ. 246 κέ. - Archiv f. Religionswiss. 1914, σ. 405).

7. A. Jeremias, Das Alte Testament im Lichte d. alt. Orients, 1906, σ. 432.

8. Scheftelowitz, ἐν Zts. deutsch. morgenl. Gesel., τ. 57, σ. 150 κέ. καὶ ἐν Archiv f. Religionswiss. 1914, τ. 17, σ. 401. Chantepie de la Saussaye, Lehrb. d. Religionsgesch. 1905, τ. II, σ. 219.

9. ARW. 1914, σ. 401. 402.

Καθόλου δὲ αἱ τοιαῦται δοξασαίαι περὶ τοῦ ἀπὸ τῶν νεκρῶν μιάσματος καὶ αἱ συνήθειαι τῆς καθάρσεως δι' ὕδατος δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιοι, παρατηρηθεῖσαι παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν σημερινῶν λαῶν. Ἐν Γαλλίᾳ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας νίπτουσι τὰς χεῖρας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεῶτος¹, ἐνιαχοῦ δὲ τὸ μάκτρον, δι' οὗ σπογγίζονται, ρίπτουσιν εἰς τὴν στέγην² πρὸς παρακώλυσιν βεβαίως βεβήλου χρήσεως τοῦ χρησιμεύσαντος εἰς καθαρμόν. Ἐν Μεκλεμβούργῳ ἄλλοτε πολλοὶ ἐκ τῆς κηδείας μετέβαινον ἀμέσως εἰς τὸ λουτρόν³, ἐν δὲ τῇ Πομμερανίᾳ ἐλούοντο πρὸ τοῦ περιδεῖπνου⁴. Ἐν Συρίᾳ πρὸ τοῦ περιδεῖπνου νίπτουσι τὰς χεῖρας, ἐν δὲ τῇ Σιλεσίᾳ πράττουσι τοῦτο μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν ἐκ φόβου μὴ ἂν τὸ παραλείψωσιν ἀποθάνωσιν ἢ χάσωσι τοὺς ὀδόντας των⁵. Ἐν Ρωμουνίᾳ οἱ νεκροθάπται μετὰ τὴν ταφὴν νίπτονται καὶ πλύνουσι τὰ ἐργαλεῖά των, ὅσα μετεχειρίσθησαν πρὸς κατασκευὴν τοῦ τάφου⁶. Ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ μετασχόντες τῆς κηδείας νίπτουσι τὰς χεῖρας προτοῦ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν⁷. Εἰς τοὺς ὄρεινους Σαμοβόρους προσάγεται κατὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς κηδείας εἰς τὴν οἰκίαν μέγα ἀγγεῖον πλήρες καθαροῦ ὕδατος, ὅπου πλύνουσι τὰς χεῖρας⁸, ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Βολυνίας πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος προκείται ἀγγεῖον ὕδατος καὶ χειρομάκτρον, ἕκαστος δ' ἐπιστρέφων ἐκ τῆς κηδείας νίπτει τὰς χεῖρας, ἐπιλέγων καὶ ἡτὰ τίποτε καθόν, ὃς ξεπλυθῆν⁹. Κιναίος οἱ Λέττοι ἄλλοτε ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν οἰκίαν ἐνίπτοντο ἐκ μεγάλου καθαροῦ ὕδατος προκειμένου πρὸ τῆς θύρας μετὰ χειρομάκτρον¹⁰. Νίπτουσι τὰς χεῖρας καὶ οἱ Ρῶσοι ἐπίσης ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν οἰκίαν¹¹. Οἱ δὲ Τσαρβάσοι μετὰ περιδεῖπνον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ τεθνεῶτος λούονται¹², ἐπίσης δὲ ἀπὸ τοῦ τάφου ἀμέσως μεταβαίνουσιν εἰς τὸ λουτρόν καὶ ἄλλοι φιννικοὶ λαοί, οἱ Τσερεμίσοι καὶ οἱ Βοτιάχοι¹³. Ὁ διὰ λουτροῦ ἢ δι' ἀπονίψεως τῶν χειρῶν καθαρμὸς τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου

1. Bas - Armagnac τοῦ Gers: Revue des tradit popul., τ. X, στ. 537-8.

2. Nore, Coutumes, mythes, traditions des provinces de France 1846, τ. 94.

3. Am Ur - Quell, τ. 7, σ. 113 = Sartori, τ. 18, στ. 370.

4. Homeyer, Der Dreissigste, σ. 157 = Sartori, αὐτ.

5. Sartori, σ. 370.

6. Globus, τ. 57, σ. 29 = Sartori, σ. 369.

7. Strauss, Die Bulgaren, σ. 451.

8. Fr. S. Krauss, Volksglaube u. religiöser Brauch der Südslaven, σ. 151.

9. Am Ur - Quell 1892, τ. III, σ. 52.

10. Praetorius, Del. pruss., σ. 99, 103, ἐκδ. Pierson = Caland, ἐν Archiv f. Religionswiss. 1914, τ. 17, σ. 488.

11. Globus, τ. 29, σ. 123 = Scheftelowitz, ἐν Archiv f. Religionsw. 1914, τ. 17, σ. 402.

12. K. Schwenck, Mythologie, Frankf. 1953, τ. VII, σ. 452.

13. Sartori, σ. 370.

εἶναι συνήθεια ἐξ ἴσου κοινὴ καὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας¹, τῆς Ἀφρικῆς², τῆς Ἀμερικῆς³ καὶ τῆς Ὠκεανίας⁴.

Ἄλλος τρόπος καθαρμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ πολλαχοῦ συνηθιζόμενος τοῦ ραντισμοῦ δι' ὕδατος. Ὁ περὶ τῶν καταφθιμένων νόμος τῆς πόλεως Ἰουλίδος τῆς Κέω ἤδη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π.Χ. ὠριζε τοιαύτην κάθαρσιν τῆς οἰκίας τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου⁵. Καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ραίνει δι' ἡγιασμένου ὕδατος κατὰ τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Βοσνίας ραίνουνσι δι' ὕδατος τὸν κοιτῶνα, ὅπου ἔμεινεν ὁ νεκρός, διὰ νὰ μὴ ἐπανεέλθῃ⁶. Κυρίως δ' εἶπεῖν, ὁ ραντισμὸς κατὰ τὰς κηδείας εἶναι παλαιὸν ἰσλαμικὸν νόμιμον, ὅπερ, ὡς ἐκ τινῶν τεκμηρίων συνάγεται, παρελήφθη ἐκ προἰσλαμικοῦ νομίμου τῶν Ἀράβων καὶ θεωρεῖται ὡς οὐσιωδέστατον στοιχεῖον τῆς νεκρωσίμου τελετῆς⁷. Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς συνηθίζεται ὁ ραντισμὸς πρὸς κάθαρσιν τῆς οἰκίας⁸.

Σκοπὸν τοῦ ἐθίμου τούτου διαγινώσκουσί τινες τὴν ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων⁹, κατὰ δὲ τὸν Frazer ὁ ραντισμὸς συμβολίζει τὴν ἀποκῆρυξιν τοῦ πνεύματος τοῦ θανόντος, πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τῆς ἐπήρειας τούτου, τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀποδίδει καὶ εἰς τὰ πλείονα τῶν κατὰ τὴν κηδείαν καὶ τὰ πένθη νομίμων¹⁰. Ἄλλ' ἴσως μετὰ μείζονος πιθανότητος θὰ ἠδυνάμεθα ἄλλην νὰ παραδεχθῶμεν ἐξήγησιν καὶ νὰ συνδέσωμεν καὶ τὸν ραντισμὸν καὶ τὴν ἔκχυσιν τοῦ ὕδατος κατὰ τὰς κηδείας μετὰ τῆς συνήθειας τῆς θραυσέως τῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων χύνεται τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν νεκρικὴν πομπήν. Καὶ ἡ ἔκχυσις τοῦ ὕδατος καὶ ὁ ραντισμὸς σκοποῦσι τὸν καθαρόν τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου, ὡς σαφῶς, νομίζομεν, συνίσταται ἐκ τῶν προειρημένων, διότι ὁ καθαρὸς ἐξαφανίζει πᾶσαν τοῦ μιάσματος ἐπήρειαν. Συνίσταται δὲ κυρίως ἡ ἐπήρεια αὕτη εἰς τὴν κακοποιὸν ἐνέργειαν δαιμονικῶν δυνάμεων συνημμένων πρὸς τὸ μίασμα. Πρὸς ἐξιλασμὸν τῶν δυνάμεων τούτων προσφέρουσιν εἰς αὐτάς

1. *Scheftelowitz*, αὐτ., σ. 402-3. *Sartori*, σ. 369.

2. *Scheftelowitz*, σ. 403. 404. *Sartori*, αὐτ. *A. v. Gennep*, *Tabou et totémisme à Madagascar*, σ. 59 κέ.

3. Παρὰ τοῖς ἐρυθροδέρμοις: *Scheftelowitz*, αὐτ. 404.

4. *Sartori*, αὐτ. *Scheftelowitz*, αὐτ. *Orelli*, *Religionsgesch.* 830.

5. Στ. 14 κέ. «τῇ δὲ ὑστεραί[η ἀπ]οραίνειν τὴν οἰκίην [ἐ]λεύθερον θαλά[σση] πρῶτον, ἔπειτα δ[ἐ] ὑσώπω (;) ο[ί]κη[τῆ]ρ[ι]α ἄπαντα» (*Protz et Ziehen*, *Leges Graecorum sacr.*, τ. II 1, ἀρ. 93 Α).

6. *Zeitschrift, d. Ver. f. Volksk.* 1901, τ. 11, σ. 267.

7. *I. Goldziher*, ἐν *Archiv f. Religionswissenschaft* 1910, τ. 13, σ. 44.

8. Αὐτ., σ. 41.

9. Αὐτ., σ. 42.

10. *J.G. Frazer*, ἐν *Journal of Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 1885, τ. XV, σ. 64-100.

μειλίγματα, τὰ ὅποια ὑπολαμβάνουσιν ὡς πρόσφορα καὶ πρὸς καθαρμὸν καὶ κάμνουσι τοιαύτην χρῆσιν αὐτῶν. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τοῦλάχιστον παρατηροῦμεν ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἔκανονίζοντο πολλάκις τὰ τῶν καθαρμῶν, διότι τὰ εἰς τοὺς καταχθονίους δαίμονας καὶ τοὺς κατοικομένους προσφερόμενα μειλίγματα ἦσαν καὶ καθάρματα, ὄργανα δηλ. καθαρμοῦ, ἢ τὰνάπαλιν τὰ καθάρματα προσεφέροντο ὡς μειλίγματα¹.

Παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῷ λαῷ δὲν ἐξέλιπεν ἡ συνήθεια τῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς προσφορῶν ὕδατος, ἐλαίου ἢ οἴνου, τῶν χοῶν δηλ. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν διατριβῇ περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίην ἐθίμων ἀνέφερα διαφόρους μαρτυρίας περὶ διατηρήσεως τῆς συνηθείας τῶν σπονδῶν ἐν τοῖς τάφοις ἐν Θεσσαλίᾳ, Μακεδονίᾳ, Τραπεζοῦντι, Καππαδοκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας². Ὁ δὲ κ. Γουλιέλμος Μπάρτ³ συμπληρῶν ταύτας ἐκ πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβε πολλαχόθεν, παρετήρησεν ὅτι σπονδὴ οἴνου γίνεται κυρίως εἰς τὰ βόρεια μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ δὴ ἐν Ἠπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ (Κωνσταντινουπόλει), ἐν Βιθυνίᾳ καὶ Κυζίκῳ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς π.χ. ἐν Λεβιδίῳ τῆς Ἀρκαδίας ἀπαύθα ὁ οἶνος σπένδεται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἀφοῦ ριφθῆ πρότερον ὀλίγον χῶμα ἐπ' αὐτοῦ, ἐν Ἠπείρῳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ πρὶν καλυφθῆ ὁ νεκρὸς διὰ χύματος. Καὶ ἐν Πάρῳ δὲ χύνουσιν οἶνον ἐπὶ τοῦ μόλις ἐπιμασθέντος τάφου, ἐπὶ δὲ καὶ ἐτέραν σπονδὴν ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐκ κανδηλίου κομιζομένου ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Τοῦ τελευταίου τοῦτο εἶδος σπονδῆς ἐπικρατεῖ εἰς τὰ νότια μέρη, οὗτω σπένδεται ἔλαιον καὶ ὕδωρ ἐν Καρυστίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἐν Ἄνδρῳ δὲ μόνον ἔλαιον. Συνήθως ρίπτεται πρῶτον ὀλίγον χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἐν Κρήτῃ δ' ὁμοίως ἐκτελεῖται ἢ σπονδὴ ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σώματος πρὶν καλυφθῆ ὑπὸ γῆς. Ἐν Βρεσθένοις τῆς Λακωνίας ἐξαπλοῦται σάβανον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ ἐπ'

1. Βλ. *Rohde*, *Psyche*, 4η ἐκδ., τ. I, σ. 242. 243. 276. II, σ. 79. *P. Stengel*, *Opferbraucher der Griechen*, σ. 31. Τὰ ὄξυθύμια, ἦτοι «τὰ καθάρματα τῶν νεκρῶν» (*Bekker*, *An. Gr.*, σ. 287, 24) ἐξετίθεντο εἰς τὰς τριόδους ὡς προσφορὰ εἰς τὴν Ἑκάτην (*Ἀρποκρατ.*, λ. ὄξυθύμια). Βλ. καὶ *Ἀθήν.* Θ' 409 f. αἰδίως καλεῖται παρ' Ἀθηναίους ἀπόνιμμα ἐπὶ τῶν εἰς τιμὴν τοῖς νεκροῖς γινομένων καὶ ἐπὶ τῶν τοὺς ἐναγεῖς καθαιρόντων, ὡς καὶ Κλειδῆμος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ἐξηγητικῷ».

2. *N. F. Πολίτου*, *Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην, ἐν Παρθενῶνι 1872*, τ. Β', σ. 1143. *Ἀνθ. Γαζῆ* (Θετταλομάγνητος), *Λεξικὸν Ἑλληνικόν*, ἐν Βενετ. 1816, τ. Γ', στ. 230, λ. σπονδῆ: «Ἡ τοιαύτη τῶν παλαιῶν σπονδὴ μένει εἰσέτι καὶ εἰς ἡμᾶς· διότι καὶ ἡμεῖς ἐκχέομεν οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου ἐπὶ τιμῇ καὶ μνεῖα τῶν τεθνεώτων». *Πρωτόδικος*, σ. 17. *Fellows*, *A journal written during an excursion in Asia Minor*, σ. 241 (τῆς γερμ. μεταφρ.) = *Wachsmuth*, *Das alte Griechenland*, σ. 124: ὅτι δι' ὀπῆς, ἦν πρὸς τοῦτο κατασκευάζουσιν, ἐγγέουσιν ἐντὸς τῶν τάφων οἶνον. — Συνασὸς Καππαδοκίης, οἶνος κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν (*Ἀρχέλαος*, *Συνασὸς*, σ. 42).

3. *W. Barth*, ἐν *N. Jahrbücher f. d. klass. Altertum* 1900, I, σ. 177 κέ. καὶ ἐν *Ἀρμονίᾳ* 1900, τ. Α', σ. 314-5.

αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἐκχέει τρίς ἐν σχήματι σταυροῦ ἔλαιον ἐξ ἐλαιοδόχου, κομιζομένου ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος, εἶτα δὲ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μίγμα χρώματος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐν Κύπρῳ δὲ χύνουσιν ἔλαιον ἐπὶ τοῦ τάφου¹. Ἐν Ζαγορίῳ, ἐπειδὴ τὰ κανδήλια ἀντὶ ὕδατος ἔχουσιν οἶνον, ὁ νεκρὸς λαμβάνει σπονδὴν ἐλαίου καὶ οἴνου. Τὴν αὐτὴν δὲ σπονδὴν συνηθίζουσιν οἱ ἐν Ρωμουνίᾳ Ἕλληνες².

Εἰς τὰς πληροφορίας ταύτας περὶ χοῶν προσθέτομεν, ὅτι καὶ εἰς Στεμνίτσαν τῆς Γορτυνίας, εὐθὺς ὡς κατατεθῆ εἰς τὸν τάφον ὁ νεκρὸς, ὁ ἱερεὺς χύνει σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου οἶνον ἐκ δοχείου ξυλίνου (τσίτσας) ἢ ὑαλίνου, διὰ δὲ τοῦ ὑπολειφθέντος ἐν τῷ δοχείῳ οἴνου νίπτουσι τὰς χεῖρας οἱ παριστάμενοι³, (δηλονότι ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴνου γίνεται καὶ ἡ προσφορά εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ὁ καθαρμὸς τοῦ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ μιάσματος). Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Γορτυνίας (Ρένεσι καὶ Κάλλιανη), ὅταν ἀποτεθῆ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, ὁ ἱερεὺς πρῶτον χύνει ἐπ' αὐτοῦ σταυροειδῶς ἔλαιον ἀπὸ τὴν κανδήλαν τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα ἐνώνει τὸ πτύον καὶ τὴν ἀξίνην, μὲ τὴν ὁποίαν ἐσκάφη ὁ τάφος, κρατεῖ ταῦτα ἄνωθεν τοῦ τάφου καὶ χύνει ἐπ' αὐτοῦ ὕδωρ. Ἀποῦ καλυφθῆ ὁ νεκρὸς, τοποθετοῦνται τὸ πτύον καὶ ἡ ἀξίνη σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ ἀνορύξαντες τὸν τάφον νίπτουσι τὰς χεῖρας διὰ τοῦ ὑπολειφθέντος ὕδατος. Ἐν Καμινίτσα τῆς Γορτυνίας, ἐν Βεζοβᾶ τῆς Μαντινείας κομιζομένη ἐκ τῆς οἰκίας εἰς τὸν τάφον ἐν πηλίνῳ ἢ ὑαλίνῳ δοχείῳ ἔλαιον, ὕδωρ καὶ οἶνον. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀναμιγνύει τούτῳ μετὰ χρώματος ἐπὶ τοῦ πτύου καὶ τὸν σχηματιζόμενον πηλὸν ρίπτει ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ τάφῳ νεκροῦ, θραύει δ' εἶτα παρὰ τὸν τάφον καὶ τὰ ἀγγεῖα⁴. Σημειωτέον δ' ὅτι αἱ χοαὶ συνηθίζονται καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις πλὴν τῆς κηδείας· οὕτως ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὡσάκις πίνουσι, χύνουσι τὸν περισσεύοντα εἰς τὸ ποτήριον οἶνον, ἐπιλέγοντες «για νὰ πιοῦν οἱ ψυχὰς τῶν πεθαμένων». Ὁμοίως καὶ αἱ γυναῖκες τῶν βλαχοφώνων τῆς Πίνδου πρὶν ἢ πῖωσιν οἶνον χύνουσι προηγουμένως ὀλίγον κατὰ γῆς διὰ τοὺς πεθαμένους⁵.

Παραπλήσια πρὸς τὰς χοὰς ἔθιμα παρατηροῦνται καὶ εἰς τινὰς ἄλλους λαούς. Τοιοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον romana ἢ dač τῶν Ρωμούνων καὶ τῶν Σέρβων τοῦ Temes - Kubin. Ὅταν τις ἀποθάνῃ, θέτουσι παρὰ τὴν νεκρικὴν

1. Ἐπὶ τοῦ τάφου θραύουσι καὶ τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ ἐκομίσθη τὸ ἔλαιον, καὶ ρίπτουσι μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ πινάκιον μετὰ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν (Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', σ. 738. Λουκά, Φιλολογ. ἐπισκέψεις, σ. 97).

2. Ὡς ἔθιμον ἐπιχωριάζον ἐν Ρωμουνίᾳ ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἱερεὺς ραίνει τὸν νεκρὸν μὲ νερὸν καὶ ἔλαιον (Globus, τ. 89, σ. 197).

3. Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτ. ἐκπαιδεύσεως.

4. Κατ' ἀνακοινώσεις τοῦ αὐτοῦ.

5. Λαογρ. Γ', σ. 188.

κλίνην μικράν λάγηνον γεμάτην νερόν καὶ ἐστολισμένην μὲ ἄνθη, κατὰ δὲ τὴν ταφήν χύνουσι σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τὸ ὕδωρ καὶ θέτουσιν ἐν τῷ τάφῳ τὴν λάγηνον· τὴν ἕκτην δ' ἐβδομάδα ἀπὸ τῆς ταφῆς τοῦ συζύγου, ἡ χήρα μεταβαίνει εἰς τὸν τάφον φέρουσα κάλαθον τροφῶν καὶ λαγήνιον ὕδατος, δίδει τὰς τροφὰς εἰς τοὺς ἐκεῖ εὕρισκομένους Ἀτσιγγάνους καί, ἀφοῦ φάγωσι καὶ αὐτὴ μοιρολογήσῃ τὸν νεκρόν, κενώνει τὸ λαγήνιον ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ χαρίζει αὐτὸ εἰς τοὺς Ἀτσιγγάνους. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται τετράκις ἐντὸς τοῦ πρώτου ἔτους κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς, τὸ δεύτερον ἔτος δὲ γίνεται εἰς μίαν τῶν ἐορτῶν τούτων, τὸ τρίτον εἰς δύο καὶ οὕτω καθεξῆς, ὥστε παύει εἰς τὸ πέμπτον ἔτος¹. Παρὰ δὲ τοῖς Ρωμοῦνοις τῆς Τρανσυλβανίας, ὅταν χῆρος ἔρχεται εἰς δεύτερον γάμον, τὰ ἐκ τοῦ πρώτου τέκνα ἢ οἱ συγγενεῖς τῆς θανούσης γυναικὸς χύνουσι κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γάμου ἐν τῷ νεκροταφείῳ τρεῖς ὕδωρ εἰς τὸν τάφον· διότι νομίζουν, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ καρδιά τῆς νεκρᾶς καίεται εἰς τὸν τάφον καὶ ζητοῦσι νὰ σβήσωσι τὴν φλόγα². Καὶ οἱ μουσουλμᾶνοι χύνουσι νερόν ἐπὶ τοῦ τάφου τὸ δ' ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἐπίσης παλαιόν, ὡς ὁ ραντισμὸς τῶν παρισταμένων κατὰ τὴν κηδείαν, παραληφθὲν ὁμοίως, ὡς ἐκεῖνος, ἐκ προΐσλαμικῆ ἀραβικῆ νομίμου³. Οἱ μουσουλμᾶνοι τοῦ Ἰνδικοῦ πελάγους ἀμέσως μετὰ τὴν ταφήν ραντίζουν τὸν νεκρόν δι' ὕδατος⁴. Κατὰ τὴν ταφήν γυναικὸς τῶν Μαρκούσῃ ἔφερον αἱ γυναῖκες ὕδωρ, τὸ ὅποιον ὁ χῆρος καὶ αἱ ἀδελφαὶ τῆς θανούσης ἔχυον ἐπὶ τοῦ χώματος τοῦ τάφου⁵.

Πλὴν δὲ τῶν χοῶν καὶ ὑπὸ ἄλλοις τόποις παρέχονται καὶ σήμερον ἔτι προσφοραὶ εἰς τοὺς νεκρούς, ὅπως χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτοὺς πρὸς τροφήν, συνήθεια ἣτις εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς παγκοσμίου δοξασίας περὶ ἐπιβιώσεως τῶν νεκρῶν μετὰ θάνατον. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια ἀνάπτουσιν ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, ἀκοίμητον λύχνον καὶ παραθέτουσιν ἄρτους καὶ λάγηνον πλήρη ὕδατος⁶. Ἀλλὰ

1. *Kálmán v. Miske*, Pomana oder Dač, Ein Todten - Cultus bei den Serben u. Rumänen der Gegend von Temes - Kubin, ἐν *Verhandl. d. Berl. Gesell. f. Anthrop.* 1899, σ. 652.

2. *Globus*, τ. 50, σ. 30 = *Sartori*, σ. 367.

3. *I. Goldziher*, ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1910, τ. 13, σ. 43.

4. *Wilken*, Über das Haaropfer, ἐν *Revue coloniale internationale*, I, σ. 246.

5. *Koch*, ἐν *Internat. Archiv f. Ethnogr.*, τ. 13, σ. 55 = *Sartori*, σ. 367.

6. Δοχεῖον ὕδατος ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἐξέπνευσεν ὁ νεκρός, ἐπὶ τρεῖς νύκτας, ὅπως ἡ ψυχὴ ἐπανερχομένη πίνη (Καρυὰ Ὀλύμπου, κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου). Ποτήριον ὕδατος καὶ κηρίον ἀνημμένον ἐπὶ τρεῖς νύκτας (χωρία Ἑραίας τῆς Γορτυνίας, Π. Κωνσταντινόπουλος). Ἐν Καρδίτῃ τῆς Θεσσαλίας ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἑσπέρας μετὰ τὴν κηδείαν συνηθίζουν ν' ἀνάπτωσι κανδηλίον ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔκειτο ὁ νεκρός, πλησίον δὲ τοῦ κανδηλίου θέτουσιν ἐντὸς μικροῦ ἀγγείου ὕδωρ, τινὲς δὲ συνηθίζουν νὰ

καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου πλὴν τῆς κανδήλας ἀποτίθεται λάγηνος ὕδατος καὶ ἀφήνεται ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, διότι δοξάζουσιν ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ περιφερομένη εἰς τοὺς τόπους, εἰς οὓς ζῶν παρευρέθη, πίνει ἐκ τοῦ ὕδατος ἐκείνου ἐπανερχομένη τὴν ἐσπέραν¹.

Ἡ συνήθεια καὶ ἡ συναφὴς αὐτῇ δοξασία εἶναι κληροδόμημα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, διότι οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον, ὅτι οἱ νεκροὶ «τρέφονται ταῖς χοαῖς καὶ τοῖς καθαγιζομένοις ἐπὶ τῶν τάφων»². Ὅτι δὲ μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς νεκροὺς προσφερομένων συγκατελέγετο καὶ τὸ δοχεῖον τοῦ ὕδατος, προτιθέμενον καθὼς σήμερον ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ τεθνεῶτος, φαίνεται πιθανὸν ἐκ τῆς ἀπαγορευτικῆς διατάξεως τοῦ νόμου τῆς Ἰουλίδος ἐν Κέω· «μὴ ὑποτιθέναι κύλικα ὑπὸ τῆ[γ κλίν]ην μηδὲ τὸ ὕδωρ ἐκχεῖν»³. Ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις

θέτωσι καὶ σῖτον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀναστ. Λαδιᾶ, ἱερέως καὶ δημοδιδασκάλου, 1888). Ποτήριον ἢ δοχεῖον πλήρες ὕδατος μετὰ τοῦ ἀνημμένου κανδηλίου ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ νεκροῦ μίαν ἢ πλείονας νύκτας μετὰ τὴν κηδείαν (Ἐθνομ. Μεταλλοῦ τῆς Πελοποννήσου). «Καὶ εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐξεψύχησεν (ὁ νεκρὸς) ἄπειτα (ἀποκαταίμων) λύχνον τρεῖς νύκτας κατὰ συνέθειαν καὶ παραθέτει καυκίον μὲ καθαρόν νερόν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα κάμνει» (Κοζάνη Μακεδονίας: Χαρισ. Μεγδάνου, Λύχνος Διασύνεσις τῶν ἠθικῶν χαρακτῆρες, ἐν Βιέννῃ 1818, σ. 273). Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας κοιμᾶται ὁ νεκρὸς μετ' ἀγγεῖου ὕδατος (Bybilakis, Neugriechisches Leben, Berlin 1840, σ. 67. Neander, Das alte Griechenland im neuen, σ. 119). Μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς κηδείας παρατίθεται πινάκιον ὕδατος διὰ νὰ πίνη ἡ ψυχὴ, ἣτις μένει τρεῖς ἡμέρας ἐν τῷ οἴκῳ τὴν τρίτην ἡμέραν ὁ ἱερεὺς δίδει τὸ τρισάγιον καὶ ἀφαιρεῖται τὸ πινάκιον (Νίσυρος: Γ. Παπαδοπούλου, Γενικὴ περιγραφή Νισύρου 1909, σ. 70). Εἰς τὸν οἶκον κανδήλιον, ὕδωρ καὶ ἄρτον, ὅταν δὲ δύο οἱ νεκροί, δύο ἄρτους (Κρήτη: Α. Ἀντωνιάδου, Κρητικὴς, Ἀθ. 1868, σ. 347). Ἐν Σιάμνῃ τῆς Ρόδου ἀναρτῶσιν ἄνω τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος λάγηνον πλήρη ὕδατος, ἵνα «ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν εἰς τὴν γῆν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας περιοδεῖται τῆς πίνῃ ἐκ ταύτης ὕδωρ» (Ξενοφάνης, τ. Ζ', σ. 50). Ἐν Αἰτωλίᾳ, λησμονηθείσης τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου, ἐπλάσθη ἄλλη αἰτιολογία αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θανόντος χρησιμεύει ὅπως πέση μέσα ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος γίνεται σὰν μῦγα καὶ ἐρχεται νὰ πάρῃ τὴν ψυχὴν τοῦ πεθαμένου. (Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Γ. Δροσίνῃ). Ὑπὸ μορφήν μύιας φαντάζονται μᾶλλον ἐπανερχομένην τὴν ψυχὴν, ἐν Κρήτῃ δὲ πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπὸ μορφήν μελίσσης πίνει ἐκ τοῦ προκειμένου ὕδατος (Bybilakis, σ. 68).

1. Πανδῶρ. 1866, τ. ΙΖ', σ. 331. R. Kleinpaul, Ἔστις 1882, τ. ΙΙ', σ. 100: «Τίθενται ὕδριαν ἐπὶ τοῦ τάφου, ἵνα δροσίξωσι τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποικομένου, ὡς ἐκτίθενται ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον ἐν τῷ δωματίῳ, ἐνθα συνέβη ὁ θάνατος, ἀγγεῖον πλήρες ὕδατος καὶ καίουσι λυχνίαν».

2. Λουκιαν., Π. πένθους 9, τ. ΙΙ, σ. 926. R. Rohde, Psyche, 4η ἐκδ., τ. Ι, σ. 243.

3. Prout et Ziehen, Leges Graec. sacr. II 1, ἀρ. 93 Α, στ. 22 κέ. - Ἀθῆλον, ἂν ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ ἐπιθέτωσιν ἀγγεῖα λουτροφόρους ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀγάμων συνήπτετο πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην. Διότι ἀμφιλογίᾳ ἐπικρατεῖ περὶ τῆς σημασίας αὐτῆς καὶ ἄλλοι μὲν ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εἶναι περιλειμμα τῆς συνηθείας τοῦ νὰ προσφέρηται εἰς πάντας τοὺς νεκροὺς ὕδωρ πρὸς λουσίαν, ἄλλοι δὲ τὴν θεωροῦσι συμβολικὴν ὑπόμνησιν τοῦ μὴ τελεσθέντος γάμου τοῦ νεκροῦ.

διαφόροις λαοῖς εὐρίσκομεν παρομοίας συνηθείας. Εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Μῆτε μετὰ τὴν κηδεῖαν θέτουσι παρὰ τὸν τάφον ποτήριον μὲ ἀγιασμόν¹. Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας τίθεται κάδος ὕδατος παρὰ τὴν κλίνην τοῦ ψυχορραγοῦντος ἢ λεκάνη πλήρης ὕδατος πρὸ τοῦ παραθύρου². Εἰς τὰς ἀνατολικὰς Κάτω Χώρας ὁμοίως λεκάνη ὑπὸ τὴν κλίνην ἢ παρ' αὐτήν³. Ἐν Μάλτᾳ διετηρήθη ἡ συνήθεια νὰ χύνωσιν εἰς τόπον ὡς ἔνεστι περισσότερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου δροσερὸν νερόν, διὰ νὰ ἀνακουφίζωσι τὰς ψυχὰς⁴. Οἱ Λέττοι θέτουσιν ἐπὶ σκαμνίου ἀγγεῖον μὲ νερόν διὰ τὴν ψυχὴν⁵. Οἱ ἀρχαῖοι Πρωσσοὶ καὶ οἱ Λιτουανοὶ ἔθετον εἰς τὸν τάφον παρὰ τὸν νεκρὸν ἄρτον καὶ λάγηνον ζύθου⁶. Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα οἱ Λάπωνες τῆς Ρωσίας ἔθετον εἰς τὸ δωμάτιον, ὅπου συνέβη θάνατος, λεκάνην μὲ ἀγιασμόν διὰ νὰ λουσθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ θανόντος⁷. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Νοτίου Ρωσίας πιστεύουσιν, ὅτι τὴν πρώτην ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐβδομάδα ἡ ψυχὴ περιίπταται εἰς τὸ δωμάτιον, ὅπου ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ σώματος, καὶ διὰ τοῦτο καίουσιν ἐν αὐτῷ κανδήλιον καὶ θέτουσι ποτήριον ὕδατος, διὰ νὰ ἡμπορῇ ἡ ψυχὴ νὰ νιφθῇ⁸. Κατὰ δὲ τὰς δοξασίας τῶν Ταγάλων ἐν ταῖς Φιλιππίναις ἡ ψυχὴ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ἐπανέρχεται εἰς τὴν κατοικίαν, ἵνα μετὰ τὴν τοῦ πανηγυρικοῦ συμποσίου συνηθίζουσι δὲ πλὴν ἄλλων νὰ θέτῃσι πρὸ τῆς θύρας νερόν, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ πλύνῃ τὴν πύλιναν τῆς⁹. Ἀπάρροια τῶν αὐτῶν δοξασίων εἶναι ἴσως καὶ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ προσφέρωσιν ὕδωρ εἰς τὰς ψυχὰς κατὰ τινὰς ἑορτὰς· οὕτω κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἑορτῆς τῶν ψυχῶν θέτουσιν ἐν Κοροσκῇ πρὸ τῆς θύρας κάδον μὲ νερόν, ἐν τῷ Παλατινάτῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ψυχῶν χύνουσιν ἀγιασμόν εἰς τὴν ἐστίαν, εἰς τὸ πῦρ, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κλπ. καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολικῆς Γερμα-

1. *Revue des tradit. populaires*, 1896, τ. XI, σ. 589. Ἐν Loir - et - Cher σωρεύουσιν εἰς τὸ νεκρικὸν δωμάτιον πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὐρισκόμενα ἐδώδιμα (αὐτ. 1900, τ. 15, σ. 382), ὡς προσφορὰν ἴσως πρὸς βρῶσιν τοῦ νεκροῦ.

2. *Wuttke*, *Deutsch. Volksaberglaube* § 725. *Sartori*, σ. 353.

3. *Volkskunde*, τ. 13, σ. 90 = *Sartori*, αὐτ.

4. *Actes du XIVe congrès internation. des Orientalistes*, Alger 1905, II Sect. II, 31 = *Archiv f. Religionswiss.* 1910, τ. XIII, σ. 40. Καὶ παρ' ἡμῖν χύνουσι τὸ νερόν ἀπὸ τὸ κανάτι διὰ νὰ δροσισθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου (*Wachsmuth*, σ. 119. *Σακελλαρ.*, τ. Α', σ. 738. *Κανελλάκη*, *Χριστὰ ἀνάλεκτα*, σ. 378).

5. *Caland*, ἐν *Archiv f. Religionsw.* 1914, τ. 17, σ. 504.

6. *Lasicius*, *De diis Samagitarum*, Basileae 1615, σ. 57 = *Schrader*, *Reallex. der indogerm. Altertumskunde* 1901, σ. 21.

7. *De la Martinière*, *Voyage* = *Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1901, τ. 11, σ. 435.

8. *Andree*, *Zur Volkskunde der Juden*, σ. 185 = *Sartori*, σ. 375. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τοῦ Καυκάσου διὰ τὸν αὐτὸν λόγον θέτουσι πλησίον τοῦ τάφου νερόν (αὐτ., σ. 183). Καὶ ἀλλαχοῦ οἱ Ἰουδαῖοι τηροῦσι τὸ ἔθιμον τῶν ἐν Πολωνίᾳ ὁμοφύλων των (*Annuaire officiel du culte israélite* 1858, σ. 104 = *Rochholz*, *Deutscher Glaube u. Brauch*, τ. I, σ. 167)

9. *Wilken*, *Het animisme* I 107 = *Sartori*, σ. 375.

νίας καὶ τῆς Λεπτικῆς Ρωσίας ἐτοιμάζουσι δεξίωσιν τῶν κατοικομένων εἰς τὸν λουτρῶνα, ὅπου πιστεύουσιν ὅτι ἔρχονται καὶ λούονται μὲ τὴν σειρὰν τῶν αἰ ψυχαί. Τὴν δὲ νύκτα τῶν Χριστουγέννων εἰς πολλὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Λιέγης τῆς Βελγικῆς θέτουσιν ἔξω εἰς τὸ παράθυρον τεμάχιον ἄρτου καὶ λάγηνον ὕδατος¹.

Ἐκ τῶν προειρημένων ἐμφαίνεται τίς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ σκοπὸς τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ραντισμοῦ, καθὼς καὶ ὁ τῶν προσφορῶν εἰς τοὺς νεκρούς. Τοῦ δὲ ἐθίμου τῆς θραύσεως κατὰ τὴν κηδεῖαν τῶν περιεχόντων τὸ ὕδωρ ἀγγείων δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ. Οἱ ἱερεῖς καὶ τῶν λαϊκῶν οἱ λογιώτεροι παρ' ἡμῖν, ἐρωτώμενοι περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου, ὑπερ ὑπολαμβάνουσι θρησκευτικὸν νόμιμον, ἀποκρίνονται ὅτι εἶναι συμβολικὴ παράστασις τῆς διαλύσεως τοῦ ἀψύχου σώματος εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν εἶναι συντεθειμένον, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ. Ἄλλ' ὁ λαὸς ἄλλην ἐξήγησιν δίδει. Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς Μαντινείας πιστεύουσιν ὅτι τ' ἀγγεῖα θραύονται πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου καὶ ἀποτροπὴν αὐτοῦ. Θραύει δὲ τὸ ἀγγεῖον στενὸς συγγενῆς ἢ φίλος τοῦ θάνατος, συνηθέστατα δὲ γυνή, ἀλλὰ πρεσβῦτις, ἡλικίας ἄνω τῶν πενήκοντα ἐτῶν· εἰς νέον δὲν ἐπιτρέπεται τοῦτο, διότι οἱ νέοι εἶναι ἀνίσχυροι νὰ ἀντιμετωπίσωσι τὸν Χάρον (νὰ τὰ βάνουν μὲ τὸ Χάρον) ἢ μᾶλλον διότι φοβούμενοι ἐπιδησίαν τοῦ Χάρου προστιμᾶσι νὰ ἐκθέσωσιν εἰς αὐτὴν πρεσβύτην μῆλην ἢ νέον. Πιστεύουσιν δὲ ὅτι ἡ θραύσις τοῦ ἀγγείου, ἐκφοβίζουσα τὸν Χάρον, ἐξασπάζει τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων. Καὶ ἐπιλέγουσι θραύοντες τὸ ἀγγεῖον: *Ἐνιασ μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρο, νάντοτος!* (=ἰδοὺ αὐτός)—*ἐνταῦθα θραύεται τὸ ἀγγεῖον—ἄλλοι δὲ μᾶς παίρνεις!* ἢ *Ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ρὲ Χάρο, νὰ σπάσῃ τὸ κεφάλι σου, ἂν ξανάρθῃς!* (ἢ *ἂν ξανάμπῃς 'ς τὸ σπίτι μας!*) ἢ *Νὰ 'ναι σιδερένιοι οἱ πισινοί!* ἢ *Σιδερένιοι νὰ εἴσαστε!* (ἢ *νὰ εἴμαστε!*) ἢ *Ἐνας ἐχάθη, οἱ ἄλλοι σιδερένιοι!* Λέγουσι δ' ὅτι θραύουσι τὸ ἀγγεῖον γιὰ νὰ σκιαζοῦνε τὸ Χάρο, ἢ *Νὰν τ' ἀκούσῃ ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ,* ἢ *Γιὰ νὰ μὴν ξανάρθῃ ὁ Χάρος,* ἢ *Νὰ μὴ σώσῃ νὰ ρθῇ πλιὰ ὁ Χάρος,* ἢ *Νὰ μὴ σώσῃ πλιὰ νὰ ρθῇ καὶ ἄλλη βολά 'ς τὸ σπίτι μας,* ἢ *Γιὰ νὰ μὴν τοῦ περνᾷ πλιὰ,* ἢ *Νὰ ξεσπάσῃ τὸ κακὸ 'ς τὸ κεφάλι τοῦ Χάρου,* ἢ *Γιὰ νὰ φύγῃ τὸ κακὸ ἀπὸ τὸ σπίτι μας* ἢ *Γιὰ νὰ μὴ μᾶς ξαναῦρη τὸ κακὸ* ἢ *Γιὰ νὰ ζήσουνε οἱ ἄλλοι,* ἢ *Γιὰ νὰ μὴν πεθάνῃ ἄλλος* ἢ *Γιὰ νὰ μείνουνε οἱ ἀποδέλοιποι* ἢ *Γιὰ νὰ 'ναι οἱ ἄλλοι γεροί*². Ἐν Κρήτῃ δὲ πιστεύουσιν ὅτι

1. Sartori, σ. 376.

2. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἄπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, τελειοφοίτου 1893. Ἕτεροι τρόποι πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου κατὰ τὰς κηδεῖας συνηθίζονται οἱ ἐξῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ. Ἐνίστε, θραύουσι τὸ καλαμίδι ἢ καλάμι τοῦ ἀργαλειοῦ (κάλαιμον μήκους 1 1/2 μέχρι δύο πήχεων) ἐπιλέγοντες: *Τὸ καλάμι τό 'σπασες, μωρὲ Χάρο, μὰ τὸ σίδερο δὲ θὰ μπορέσῃς!* ἢ *Σιδερένιοι οἱ πισινοί*. Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Μαντινείας, καὶ δὴ καὶ ἐν Τριπόλει, κόπτουσι ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, ἣν ἀναρτῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς

διὰ τοῦ κρότου τῶν θραυομένων ἀγγείων ἐκδιώκονται οἱ δαίμονες, ὅσοι περιτρέχουσι ζητοῦντες νὰ σύρωσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν κόλασιν τὴν ψυχὴν¹.

Ἀληθῶς δὲ τὴν ἐκφόβησιν καὶ τὴν ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων ἔχει ἡ θραῦσις τῶν ἀγγείων, ἀλλ' ἡ συνηθιζομένη παρ' ἡμῖν εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ ὄχι ἡ κατὰ τὰς κηδείας. Ἡ διὰ κρότων καὶ θορύβου ἀποτροπὴ τῶν δαιμονίων εἶναι δεισιδαίμων συνήθεια ἀρχαιοτάτη καὶ εὐρύτατα διαδεδομένη², τοιοῦτοι δὲ κρότοι γίνονται παρ' ἡμῖν διὰ τῆς θραύσεως πηλίνων ἀγγείων καὶ τὴν πρώτην Μαρτίου ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας ταύτης³ καὶ τὸ Μέγα Σάββατον⁴. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων μέσων προξενοῦσι κατὰ τὰς αὐτὰς περιστάσεις κρότους· οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὴν παραμονὴν τῆς α' Μαρτίου συγκρούουσι χαλκᾶ σκεύη ἐπιφωνοῦντες: "Ὄξου ψύλλοι, ὄξου κουρέοι - μέσα οἱ νοικουκουραῖοι!"⁵ Ἐν Ἠπείρῳ περιέρχονται τὴν παραμονὴν τῆς 25 Μαρτίου κρούοντες κώδωνας⁶. Κατὰ δὲ τὸ Μέγα Σάββατον εἰς τοὺς περισσότερους ἐλληνικοὺς τόπους προξενοῦσι τοὺς κρότους διὰ πυροβολισμῶν⁷. Καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ δὲ τῶν ἐθίμων τούτων διακρίθεις ἄλλους λόγους ἐπλασεν ὁ λαός· τῆς μὲν ἐαρινῆς ἐορτῆς τῆς α' Μαρτίου ὁ σκοπὸς δηλοῦται εἰς τὰς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

οἰκίας ἢ εἰς τὸν ὄγκον τῆς στήνης (εἰς τὸ πνεῦμα καὶ νὰ θέσωμεν τὸ Χρῆμα δι' ἐπιπέσει, πιστεύοντες ὅτι ὁ Χάρων, ἂν θελήσῃ νὰ ἐπανέλθῃ, ὅπως ἀποκρίσῃ ἄλλον τινὰ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας, βλέπων τὸ προσωρισμένον πρὸς δέστικον ἄτομόν σφηνιστὸν, θὰ φοβηθῇ καὶ θὰ φύγῃ. Παρομοίως δεισιδαίμονας συνήθειας πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου ἐν χωρίοις τῆς Λακεδαιμόνος ἀναγράφει ὁ Φ. Κουγκουλές (Οἰνουντιακά, σ. 101).

1. Βλ. Ἀντωνιάδου, Κρητηίδ., σ. 346. Ἐν Μακεδονίᾳ πιστεύουσιν ὅτι θραύονται τ' ἀγγεῖα, διὰ νὰ μὴ ἀποθάνῃ μετ' ὀλίγον ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας (Abbott, Macedonian Folklore, σ. 199).

2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 206-7.

3. Ἐν Ἀθήναις τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τῆς α' Μαρτίου ἔρριπτον ἀπὸ τῶν παραθύρων εἰς τὴν ὁδὸν ἄχρηστα ἢ τεθραυσμένα πηλίνα ἀγγεῖα ἐπιλέγοντες: «Αὐτὰ παλιὰ κι ἄλλα καινούργια» (Ἐβδομάς 1884, τ. Α', ἀρ. 1, σ. 8). Ἐν Αἴνῳ τὴν πρώτην Μαρτίου ὁμοίως (ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΖ', σ. 153). Ἐν Ἠπείρῳ τὸ αὐτὸ ἔθιμον (Ami Boué, La Turquie d' Europe, Paris 1840, τ. I, σ. 410. Hammer, Des Osman. Reichs Verfassung, τ. II, σ. 167). Ἐν Σινασῶ τῆς Καππαδοκίας θραύουσι τὴν πρώτην Μαρτίου ἀγγεῖα, ὅπως ἐκδιώξωσι τοὺς ψύλλους (Ἀρχελάου, Σινασός, σ. 92).

4. Ἐν Ζακύνθῳ τὴν πρωΐαν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ὅταν ἐκφωνηθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ Ἀνάστα ὁ Θεός (Ἐστία 1889, τ. ΚΖ', σ. 338. Α. Ζώης, ἐν Ἐκκλησιαστ. ἀληθείᾳ 1902, σ. 427). Ἐν Κερκύρᾳ ὁμοίως (Ἐστία, αὐτ., σ. 333). Ἐν Κεφαλληνίᾳ (Ἠλ. Τσιτσέλης, ἐν Παρνασσῶ, τ. ΙΕ', σ. 290. Βλ. καὶ σ. 294). Ὡς παρετήρησα ἀλλαχοῦ (Παροιμ., τ. Β', σ. 310), τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τῶν πηλίνων ἀγγείων ὑπῆρχεν ἐνιαχοῦ τῆς Γαλλίας, ἀλλ' ἔρριπτοντο ταῦτα τὴν Κυριακὴν τῆς διακαινησίμου ἀντὶ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

5. Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταίτου, ἱατροῦ (1883).

6. Ν. Γ. Μυστακίδου, Τὸ κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Φωνὴ τῆς Ἠπείρου», 10 Ὀκτωβρίου 1904, ἀρ. 592, σ. 4.

7. Πολίτου, Παροιμ., ἐνθ' ἄν.

ἐπιφωνήσεις, δι' ὧν συνοδεύουσι τοὺς κρότους, χαρακτηρίζουσας τὴν ἐορτὴν ὡς ἀντίστοιχον πρὸς τὴν Βουλίμου ἐξέλασιν καὶ τὰς ἄλλας παραπλησίας ἀρχαίας τελετάς, αἵτινες ἐπίσης ἐσκόπουν τὴν ἀποδιοπόμπησιν τῶν κακῶν, τῶν δὲ κρότων τοῦ Μεγάλου Σαββάτου σκοπὸν ἀναφέρει ὁ λαὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς χαρᾶς τῶν χριστιανῶν ἢ τοῦ ἐμπαιγμοῦ τῶν Ἑβραίων. Ἄλλος δὲ σκοπὸς τῆς Θραύσεως τῆς πηλίνης ὑδρίας εἰς ἄλλην περίστασιν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν Σουλᾶτων τοῦ Ἰκονίου. Ἐκεῖ ἡ νύμφη τὴν ἐπομένην ἀπὸ τοῦ γάμου Κυριακῆν, κατὰ τὰ ἀντίγαρα, ἐπιστρέφουσα εἰς τὴν οἰκίαν ἐκ τοῦ φρέατος, ὁπόθεν ἤντησεν ὕδωρ, εὐθὺς ὡς εἰσέλθῃ, ρίπτει τὴν ὑδρίαν χαμαὶ καὶ θραύει αὐτὴν «θέλουσα ν' ἀποδείξῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὅτι θὰ καταισχυθῶσιν οἱ διαβάλλοντες αὐτήν»¹. Τὴν θραῦσιν ἀγγείων κατὰ τοὺς γάμους ἐπίσης συνηθίζουσι καὶ ἄλλοι λαοί, διάφορον ὅμως ἀναφέρουσι λόγον τοῦ ἐθίμου. Οἱ Ἀραβες τοῦ Καῖρου ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ρίπτοντες θραύουσι πηλίνην λάγγηνον, διὰ νὰ περισπᾶσῃ τὴν προσοχὴν τῶν παρισταμένων καὶ ἀποτρέψῃ τὴν ἐπήρειαν βασκάνου ὀφθαλμοῦ². Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἔχουσι συνήθειαν, μνημονευομένην ὑπὸ τοῦ Ταλμούδ, κατὰ τὸν γάμον νὰ θραύωσι πολύτιμον ὑάλινον σκεῦος πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μεταλλάξῃ τὴν ὑπερβάλλουσαν χαρὰν ἐκ τῆς εὐφροσύνου τελετῆς³.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ φερόμενοι αὐτοὶ λόγοι πρὸς ἐξήγησιν τῆς συνηθείας τῆς Θραύσεως τῶν ἀγγείων εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας εἶναι ἐξευρημένοι, ὅτε εἶχε πλέον λησμονηθῆ ὁ ἐν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτῆς. Πάντως δὲ οὐδεὶς αὐτῶν ἐφαρμόζεται εἰς τὴν θραῦσιν τῶν ἀγγείων κατὰ τὰς κηδείας· ἀλλ' οὐδὲ ὁ δημώδης λόγος περὶ ἐκφοβήσεως τοῦ δαίμονος τοῦ θανάτου εἶναι πιθανός, φαίνεται δὲ μᾶλλον ὅτι ἐπλάσθη ἐξ ἀναλογίας τῶν συμβαινόντων κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου καὶ τὸ Μέγα Σάββατον. Ἄλλ' ἂν ὁ τότε γινόμενος μέγας πάταγος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκφοβήσῃ τοὺς δαίμονας, οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ ὅτι ὁ Χάρος τρέμων φεύγει τὸν ἦχον μιᾶς ὑδρίας θραυομένης. Ὅθεν ἀλλαχοῦ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ ὁ λόγος, εὐαρμοστῶν ὅπως δῆποτε πρὸς τὴν παλαιοτάτην ταύτην συνήθειαν.

Διότι ἡ θραῦσις παρὰ τοὺς τάφους ἀγγείων εἶναι περίλειμμα τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦ ἐθίμου τούτου δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ εὕρεσις θραυσμάτων κεραμείων ἀγγείων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἀνοίγματος τῶν

1. Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα, Ἄθ. 1895, σ. 39. — Ἐν Ζουπανίῳ τῆς ἐπαρχίας Σισανίου τῆς Μακεδονίας θραύουσι πηλινὸν ἀγγεῖον καινουργὸς ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸν ποταμόν, ὡς μαγγανείαν πρὸς πρόκλησιν βροχῆς ἐν ξηρασίᾳ· τὸ τοιοῦτο δ' ἀγγεῖον πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ κλοπῆς (Λαογραφ. Ἀρχεῖον, ἀρ. 169β).

2. S. Seligmann, Der böse Blick, Berlin 1910, τ. II, σ. 40. Καὶ ὀπισθεν τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ὑπολαμβάνουσι βασκάνους, οἱ Ἀραβες πρὸς προφύλαξιν θραύουσι πηλινὸν ἀγγεῖον.

3. Αὐτ.

ὑπὸ τοῦ Χ. Τσουντα ἀνασκαφέντων Μυκηναίων τάφων σχηματιζομένῳ βόθρῳ, τῷ προωρισμένῳ ἴσως εἰς χοάς¹. Τὰ αὐτὰ δὲ παρατηροῦνται καὶ εἰς τάφους τῶν μετὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνων. Ἐν ἀρχαιοτάτῳ τάφῳ ἐν Βουρβᾷ τῆς Ἀττικῆς εὐρέθησαν ἀγγεῖα συντετριμμένα ἐπίτηδες, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ἀναθήματα, ἀλλ' ἐκ τῶν χρησιμευόντων εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον². Ἐν πλείστοις δ' ἑλληνικοῖς τάφοις εὐρίσκονται ληκύθια, ἔχοντα ἀποκεκρουμένον τὸν πυθμένα, καὶ πολλὰ καθόλου τῶν κτερισμάτων φέρουσι τὰ ἴχνη ἐπίτηδες ἐπενεχθείσης εἰς αὐτὰ βλάβης³. Εἰς τὴν νεκρόπολιν τῆς Μυρίνης ἐν Αἰολίδι εὐρέθησαν ἀπειράριθμα ἀντικείμενα, εἰδώλια, ἀγγεῖα, χαλκᾶ σκεύη, ὧν ἡ φθορὰ δὲν ἐξηγεῖτο ἐκ τοῦ χρόνου ἢ ἐκ τῆς πίεσεως τῶν χωμάτων ἢ κεφαλῇ ἐνὸς εἰδωλίου εὐρίσκετο εἰς μίαν γωνίαν τοῦ τάφου, τὸ δὲ σῶμα εἰς τὴν ἀντίθετον καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι οἱ ἐπιζῶντες συνέτριψαν τὰ εἰδώλια παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ τάφου καὶ ἔρριψαν ἐντὸς αὐτοῦ τὰ τεμάχια⁴. Ἐκ τῆς αὐτῆς δ' ἴσως συνηθείας προέρχονται καὶ οἱ μεγάλοι τῶν κεραμίων σωροὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ, ἧς αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν τῆς νεώτερας πόλεως ἀνωφέρειαι καὶ οἱ βουνοὶ συνίστανται ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ εἰς βάθος 8 - 16 καὶ πλείονων μέτρων παλαιοῦ ἐδάφους ἐκ σπρωμάτων τεθραυσμένων κεράμων αἰγυπτιακῶν, ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν διαφόρων περιόδων, ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Αὐσῶν⁵.

Πρῶτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος παρετήρησαν τὰς εἰς τὰ κτερίσματα ἐπίτηδες γενομένας βλάβας οἱ ἀρχαιολόγοι Millin καὶ Millingen⁶. Ἀναφορὰν δὲ εἰς τὸ ἔθιμον διαβλέπει ὁ S. Reinach εἰς τὸ ἡμιστίχιον τοῦ Προπερτίου (V, 7, 34): fracto busta piave cado. Ὁ δὲ Dümmler προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς ἐν ὀστράκοις κήπους τοῦ Ἀδώνιδος ἐκ τῆς συνηθείας τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων, ἧτις εἰκάζει ὅτι θ' ἀπετέλει ἴσως μέρος τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀδωνίων⁷. Νομίζει δ' ὡς ἀναφέρει ὁ Boehlau⁸, ὅτι ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν τοῦ περὶ τῶν κεραμίων τοῦ Ἀδώνιδος γραφῇ ἀττικοῦ ἀγγείου τοῦ

1. Τσουντα, Μυκῆναι, σ. 148. Chr. Belger, ἐν Berliner philolog. Wochenschrift 1891, σ. 707.

2. B. Στάης, ἐν Athen. Mitteilungen, τ. XV, σ. 323. Περὶ τούτων παρατηρεῖ ὁ ἀνασκάψας τὰ ἐξῆς (σ. 321): «Περίεργος εἶναι ἡ συντριβὴ τῶν χρησιμοποιηθέντων ἀγγείων καὶ ἡ ἐνκαπθῆσις τῶν τεμαχίων ἐντὸς τοῦ στενοῦ καὶ τοῦ ἐτέρου μόνον τῶν διαχωρισμάτων αὐτοῦ».

3. Hermann - Blümner, Griech. Privatalterthümer, σ. 380.

4. Pottier et Reinach, La nécropole de Myrina, σ. 103 = S. Reinach, Cultes, mythes et religions, Par. 1908, τ. III, σ. 152.

5. T. Νερούτσου, Κεραμίων λαβαὶ ἐνεπίγραφοι, ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ, σ. 3 κέ. καὶ ἐν Ἀθηναίῳ 1874, τ. Γ', σ. 215 κέ.

6. S. Reinach, Peintures de vases, σ. 89. 91 = Cultes etc., ἐνθ' ἀν.

7. Pauly - Wissowa, RE., τ. I, σ. 388.

8. Ἐν Philologus 1901, τ. 60, σ. 327 κέ.

Ε' αἰῶνος, παριστῶσα τὸν Ἔρωτα κινδυνεύοντα ὑπὸ συδὸς ὡς ἄλλον Ἄδωνιν ἐν αὐτῇ ἀπεικονίζεται τεθραυσμένη ὕδρια, ἣν νόμφη μεταχειρίζεται ὡς ὄπλον κατὰ τοῦ θηρίου.

Πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος δὲν ἦτο ἄγνωστον τὸ ἔθιμον. Διότι λελωβημένα κτερίσματα εὐρίσκονται καὶ ἐν προϊστορικοῖς τάφοις τῆς βορείου Εὐρώπης¹, καὶ εἰς κελτικούς τάφους πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας, ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ρήνου, ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ ἐν Ρωμουνίᾳ εὐρέθησαν γαλατικάι μάχαιραι κεκαμμέναι καὶ διπλωμέναι².

Ὁ Reinach κατέδειξεν ὅτι ἡ κάμψις καὶ ἡ δίπλωσις αὕτη τῶν ἐν τοῖς τάφοις μαχαιρῶν ἐγένετο σκοπίμως καὶ συνάγει ὅτι ὑπῆρχε τοιοῦτο γαλατικὸν νόμιμον τῆς ταφῆς. Συγκρίνει δὲ τὴν βλάβην τῶν συνθαπτομένων μὲ τὸν νεκρὸν ὄπλων πρὸς τὸ παρ' ἡμῖν ἐν Ἑλλάδι συνηθιζόμενον σχίσιμον τῶν ἐνδυμάτων τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ, παρατηρῶν ὅτι τὴν συνήθειαν ταύτην δὲν ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη τῆς προφυλάξεως ἀπὸ τυμβωρυχίας, ἀλλ' ἄλλος τις λόγος.

Τὸν δὲ λόγον τοῦτον νομίζει ὅτι ἀντιπίπτει εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν διὰ καθοσιώσεως, εἰς τὸ ταμπού, τὸ θρησκευτικὸν νόμιμον, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ παρὰ πολλοῖς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τιαύτη καθοσιώσις δὲν συνεπάγεται καὶ τὴν ἀνάγκην βλάβης τοῦ καθοσιωμένου, διότι τὴν ἀνάγκην τὸν ταμπού προφυλάσσει ὑπαρκῶς τὸ θρησκευτικὸν δέος καὶ δὲν διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ γίνῃ ἄλλη χρῆσις αὐτοῦ, εἰκάσει ὅτι ἡ ἰδέα, ἣτις ἐν ἀρχῇ ὑπηγόρευσε τὴν βλάβην τῶν κτερισμάτων εἶναι αὕτη, ὅτι ὁ νεκρὸς εἶναι ἄνθρωπος συντετριμμένος καὶ ἐπομένως προσήκει καὶ τὰ συνθαπτόμενα μετ' αὐτοῦ νὰ συντριβῶνται ὁμοίως. Ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς τῶν κτερισμάτων ὡς προσφορῶν ἢ δώρων εἰς τὸν νεκρὸν εἶναι ὑστερογενής, ἐπινοηθεὶς μετὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπικράτησιν τοῦ ἔθιμου.

Ἄλλὰ πιθανωτέραν θεωροῦμεν τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν πρὸ πολλοῦ ἐξεφράσαμεν, ὅτι ἡ ἰδέα, ὀπόθεν προῆλθε τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τῶν κτερισμάτων, ἦτο ὅτι τ' ἀφιερωμένα εἰς τοὺς νεκροὺς ἔπρεπε νὰ καταστρέφονται, ὅπως ἐξασφαλίζηται τῆς ἀφιέρωσεως ὁ σκοπός, ὅστις θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν ἐγένετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτῶν. Ὡς δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐναγιζόμενα ἔμψυχα ὑπετίθετο ὅτι διὰ τοῦ θανάτου αὐτῶν καθίσταντο ὑπηρετικὰ τῷ τιμωμένῳ νεκρῷ, οὕτω καὶ τὰ σκεύη, ἔμψυχα ἐπίσης ὑπολαμβάνόμενα ὑπὸ τῶν κατὰ φύσιν λαῶν³, πρέπει νὰ καταστραφῶσι διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτόν, ἀνεπιτήδεια ὄντα πρὸς πᾶσαν ἄλλην χρῆσιν.

1. *Olshausen*, ἐν *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie etc.*, 1892, σ. 166 κέ.

2. *Reinach*, *Cultes etc.*, τ. III, σ. 148 κέ.

3. Περὶ τῶν ἰδεῶν τούτων περὶ ψυχῆς τῶν ἀψύχων πραγμάτων βλ. *Tylor*, *Primitive culture*, τ. I, σ. 470 κέ. (τῆς γερμ. μεταφρ.).